

biblioteka
legende

MILORAD
MADIĆ

KUZMAN JOSIFOVSKI PITU

PUTEVIMA
PITU
GULIJA

MILORAD MADIĆ

KUZMAN JOSIFOVSKI PITU

Gornji Milanovac, 1974.

Recenzest:

IVO MATOVIĆ

Direktor:

ALEKSANDAR LAZAREVIĆ

Urednik:

RADMILO-LALE MANDIĆ

Uređivački odbor:

RADMILO-LALE MANDIĆ, MILIJAN JEREMIĆ
STANISLAV VUKELIĆ I IVO MATOVIĆ

Korice:

ALEKSANDAR SMILJANIĆ

Tehnički urednik:

BORIVOJE LOŠIĆ

Korektor:

SLOBODAN BAKIĆ

Izdavač:

NIP DEČJE NOVINE
Gornji Milanovac, Takovska 6.
Tiraž 3.000 komada

Štampa:

»LITOPAPIR« — Čačak

23. 154

»Svako treba da zna da nema zlata, nema skupocenosti sa kojom može da se kupi njihova čast. Oni se nisu borili da imaju zlato niti bilo kakvo bogatstvo, već za slobodu i sreću svoga, makedonskog naroda, kao što su se borili Goce Delčev i Dame Gruev, jer od slobode i sreće nema većeg zlata, većeg bogatstva u svetu...«

(Iz Pituovog pisma povodom ubistva Mirčeta Aceva i Straše Pindžura)

Kuzman Josifovski Pitu

»... Mali i veliki, muški, i ženski, stari i mladi, svi treba da prionu izgrađivanju svog novog doma—slobodne Makedonije u demokratskoj i Federativnoj Jugoslaviji. Makedonski narode, pokaži narodima nove Jugoslavije, pokaži celom slobodoljubivom svetu da poseduješ državotvornu snagu, da si kadar da sam budeš gospodar u svojoj kući. Tvoja domovina traži od tebe da u ovim odlučnim trenucima budeš dostojan ilindenskih borbenih tradicija i svetlih grobova tvojih prvoboraca Orce Nikolova, Kuzmana Josifovskog, Straše Pindžura i Mirče Aceva...«

(Iz Proglasa Glavnog štaba i ASNOM-a narodu Makedonije povodom kapitulacije fašističke Bugarske).

Detinjstvo bez radosti

Noć je bila zvezdana i veoma lepa. U samo svitanje navukli su se oblaci, pokvarili lepotu poodmaklog jutra i produžili posao berača duvana koji se obično pre sunca vraćaju sa svojih polja. Starica Lefterija sedela je u maloj, prizemnoj sobi, na podu, kraj gomilice tek ubranog duvana. U kuću su iznenada banuli nepoznati ljudi.

— Gde ti je sin? — pitao je jedan osorno i grubo.

— Ne znam . . . otišao je u grad — slegla je ramenima preplašena žena.

Nepoznati stoji, preteći klimnu glavom i rukom daje naoružanim pratiocima znak da počne premetačina. Prosto su prekopali celu kuću i dvorište. Ništa nisu našli. Pred polazak je jedan nehotice prešao prstima preko nizova žutih mirišljavih listova duvana koji su visili na zidu, pod strehom, pored puta. Nizovi su zašuštali, lagano se zanjihali i sa njih se odjednom nešto otkotrljalo i palo na zemlju.

— Šta je ovo?! — zagrmio je policajac bacajući svežanj izbledelih listića starici u lice. — Govori brzo, ko je to ostavio?

— Ko zna! — opet će žena mirno. — Možda je neko podmetnuo sa ulice.

— Govori ili ćeš videti svog boga! — pretio je kundakom.

Starica je ćutala.

Policajac je opet pratiocima dao znak i oni su staricu zgrabili za miške i izgurali iz kuće.

Desilo se to septembra 1940. godine, nekoliko meseci posle povratka mladog revolucionara Kuzmana Josifovskog iz Beograda u svoje rodno mesto — Prilep, makedonski gradić na zaravni u podnožju Babune, usred duvanskih polja.

U tom mestu na jugu Makedonije, pod vrelim suncem, u tesnoj prizemljuši, Kuzman je proveo detinjstvo.

Malobrojni su izvori koji govore o rađanju i detinjstvu budućeg makedonskog tribuna i narodnog heroja Kuzmana Josifovskog. Pojednostosti o njegovom dečaštvu sačuvani su samo u sećanjima njegovih preživelih vršnjaka, a dogodovštine iz njegove burne mladosti mogu se saznati iz zapisnika i dosijea neprijatelja i njihove policije.

Deca sa periferije gradića kao što je Prilep, mestašca koje je živelo gotovo isključivo od duvana, kao da nemaju istoriju svog rađanja i detinjstva. Ona nemaju ni fotografiju da bi nekada mogla da vide kakvi su bili kao deca kojoj je otrov duvana od malih nogu počeo da pije lice. Nikada nisu imali igračke, a hteli su nečim da se igraju. Prazninu su, donekle, popunjavali igrama sa štapom i drvenom loptom, nešto nalik na hokej na travi.

Jedini pisani trag o Kuzmanovom detinjstvu jeste matična knjiga u kojoj je zapisano da je rođen 23. juna 1915. godine, dakle u jeku prvog svetskog rata, u vreme kada se balkanski front smatrao presudnim.

Nepunih pet meseci posle Kuzmanovog rođenja makedonske »oslobodioc« od turskog ropstva — Srbe, zamenili su novi »oslobodioci« Bugari. A položaj Prilepčana ostao je isti. Sada su se otvarale škole na bugarskom jeziku. Grad je pretvoren u pravi vojni logor, u ogromnu kasarnu sa udvostručenim brojem stanovnika. Narod je podnosio sva stradanja i patnje što ih donosi rat: glad, ubistva, silovanja i mnoge druge strahote.

Ni mirne godine posle rata ne donose ništa dobro dečaku Kuzmanu i njegovoj porodici. Nova tvorevina stara Jugoslavija, rođena kao »ostvarivanje« ideala za ujedinjavanje južnih Slovena, od samog početka je izneverila očekivanja čestitih ljudi. Od prvih dana slobode oni je osećaju kao silu koja otima, guši osobenosti Makedonaca, njihovu slobodu i elementarna prava.

Ništa nije ostalo od priča o slobodi i ravnopravnosti, o socijalnoj pravdi i političkim pravima, o oduzimanju zemlje od onih što su je silom prigrabili i vraćanju onima koji su je vekovima obrađivali. Ništa od priča u koje su verovali vojnici učesnici prvog svetskog rata među kojima su bili i mnogi Makedonci.

U Vardarskoj Makedoniji od 1918. se upravlja po specijalnim odredbama i naredbama. Ministarstvo unutrašnjih poslova rešava o svim društvenim promenama. Zvanično se briše makedonsko ime. Makedonci žive izvan zakona koji važe za druge nacionalnosti Jugoslavije. Žive u posebnim uslovima, bez mogućnosti da koriste neka svoja prava. Tako je kraj rata doneo vreme u koje su živi zavideli mrtvima.

Možda su se baš zato na izborima 1920. godine, među gradovima u kojima su komunisti preuzeli vlast, na-

šli i mnogi makedonski gradovi. To je toliko zaplašilo vladajuću buržoaziju da ona svu pažnju i budnost koncentriše na Makedoniju. Od ukupno 12.000 žandarma u Jugoslaviji, oko 8.000 je u Makedoniji.

Umesto škola, širom osiromašene Makedonije se grade žandarmerijske stanice. Osim žandarma Povardarje, najplodniji deo Makedonije, pritisli su rezervni oficiri, »solunci«, »nacionalni elementi« i sl. Dolazili su kao kolonizatori i naseljavali se dobijajući po 15 hektara zemlje oduzete agrarnom reformom od begova, a Makedonci interesenti za zemlju dobivali su samo po 3,44 hektara.

Tako je Kuzman prve tri godine dečastva proveo u ratu trpeći sve nedaće koje rat donosi, a naredne godine u zemlji koja nije bila slobodna, koja je pala u novo ropstvo. U Kuzmanovoj domovini širili su se kao neki stonogi polipi, pljačkaški pipci novodošlih vlastodržaca.

Koliko bi srećnije bilo Kuzmanovo detinjstvo da su plodovi duvanskih polja ostajali njegovoj majci Leteriji i njegovim Prilepčanima, da cena tog jedinog blaga, do kojeg se tako teško dolazilo — nije bila bagatelna.

Dečak je ipak rastao. Bio je čak i previsok za svoje godine, ali ispijena lica i nežniji od svojih vršnjaka. Majka Leterija je procenila da dete tako nežnog zdravlja ne može ostati na duvanskom polju. I rešila je da, uz svu nemaštinu, Kuzman nastavi školovanje.

U Makedoniji je tada silno rasla žeđ za učenjem i školama, a to je moglo da sruši koncepciju velikosrpske buržoazije, jer Makedoncima je moglo da se vlada jedino ako žive u mraku i neznanju. Polazeći od toga ministar prosvete donosi odluku da se u Makedoniji ukinu sve gimnazije, osim u Bitolju i Skoplju.

Kuzman se odlučuje za Bitolj.

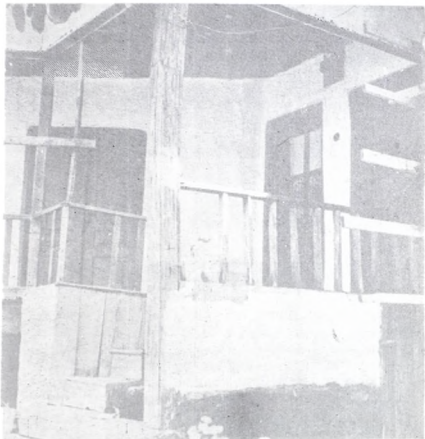
Rastanak sa majkom

Teško je Kuzmanu pao prvi rastanak sa beračima duvana, sa majkom, sa uskim sokacima iz svoje mahale sa malim trgov koji je uvek bio načičkan prodavcima pečenog kestenja, semenki, leblebija, kuvanih bundeva i bureka.

Sa železničke stanice izašao je na ulicu, široku, osvetljenu sa mnogo sijalica. Zastao je malo da se nagleda večernje panorame, ulice kakvu nije video do tada.

Vrata velike sobe pred koju ih je doveo vođa grupe bila su širom otvorena. Na ulazu ih je zaustavio sredovečan čovek:

— Stanite! — rekao je oštro i neljubazno.

Rodna kuća Kuzmana Josifovskog Pitu

Deca su zbunjeno zastala u hodniku, jedva čekajući da uđu u sobu, da se odmore. Onaj što ih je dočekaio najzad je počeo da proziva. Kako čije ime izgovori odmeri dečaka pogledom od glave do pete i naređuje da uđe. Došao je red i na Kuzmana. Na prvi poziv se nije odao. Neljubazni domaćin je ponovio ime:

- Kuzman Josifović.
- Ja — javio se dečak.
- Zašto se nisi odmah odazvao?
- Pa . . . eto, nešto sam se zamislio.

Soba je bila podugačka i široka. Sa obe strane bila su dva reda kreveta i na njima slamarice i čebad. Na polju iza zidina ostao je grad što se spremao za počinak.

Sklapale su se dečje oči jedne za drugima. Dežurni vaspitač, čovek mnogo prijatniji od onoga koji ih je dočekao, provirio je na vrata, prošetao pogledom po slamaricama i tek što je naumio da ode spazio je da ge sa slamarice na kojoj je spavao Kuzman gledaju dva bistra oka. Dežurni mu dade rukom znak da spava i izađe.

Časovnik sa tornja u centru grada otkucao je ponoć, a Kuzmanu nikako da dođe san na oči. Tužne misli ga nisu ostavljale da spava. Više od svega teže je podnosio rastanak sa majkom. I nikako da se oslobodi slike sa železničke stanice u Prilepu. Majka je stajala kraj vagona. Pred polazak voza izvukla je iz pazuha zamotuljak i rekla:

— Uzmi. Eto još toliko imam. I čuvaj se, sinko.

Htela je još nešto da kaže, ali su suze prigušile glas.

Nova poznanstva

U školi je Kuzman bio realan, vredan, stalno zaposlen oko školskih predmeta. Učio je dobro, ređao pe-tice i četvorke, sklapao nova poznanstva. Sklapao ih je za vreme letnjih i proletnjih večeri, onda kada romantičnoj mladosti ne dolazi san dok ne prošeta malo i na-diše se svežeg vazduha u zvezdanoj noći.

Šetajući tako jednom po gradskom parku zagledao se u devojkicu koja ga već nekoliko večeri znatiželjno gle-da, a on joj odgovara istim pogledima. Iako je bilo kasno zamolio je svog nerazdvojnog druga Mirča Aceva da se vrate još jednom, pa još jednom da bi uhvatio još koji njen ljupki pogled.

Prošao je još jedan dan i Kuzman je čekao najva-žnije veče. Pre podne je bio u školi. Po podne je proveo u radu. Palo je veče. Kuzman je stigao na korzo. Da je vidi. Ali te večeri je nije bilo. Oči su je tražile, srce je želelo. Uzalud. Da li je nikada više neće videti? Preko-

revao je sebe. Ona je, možda, tražila poznanstvo, a on je samo gledao ne usudivši se da joj priđe.

Posle nemirne noći ceo dan ga je mučila tuga. Nije se oslobodio misleći o životnim ciljevima i idealima za čije je ostvarenje potrebno vreme i znanje.

Naredne večeri se lepa devojka opet pojavila. Zatreperilo je srce od uzbuđenja i radosti. Ubrzao je korak rešen da joj priđe, a ona je okrenula glavu na drugu stranu. Nije htela ni da ga pogleda. Kuzmana kao da je neko polio hladnom vodom. Zastao je ne znajući šta da radi.

Mirče ga uze za ruku i povede napred. Saosećao je sa drugom i da bi odagnao tužne misli o neobičnoj lepotici poteže razgovor o idejama komunizma koje su sve više plenile njihova mlada srca, o tome kako se može doći do trajnog mira u svetu.

Kuzman je imao svojstven odgovor na to pitanje: nema trajnog mira, ni bratstva i jednakosti dok svaki narod na svetu ne bude potpuno slobodan. On je, kao i Mirče, sav bio opsednut mislima i snovima o slobodnoj Makedoniji.

U gimnazijskom revolucionarnom kružoku

Te misli zaokupljaju Kuzmana još od onih dana kada je, noseći sa majkom duvan radi otkupa, ugledao suze i čuo psovke berača duvana iz čijih je ruku odlazilo veliko zeleno bogatstvo, a u vlažne prizemljuše, na njihove prazne trpeze se sticale mrvice, od onog časa kada je došao do saznanja da su Prilepsko i Bitoljsko polje bogata, a ljudi žive bedno, da zemlja makedonska dobro rađa, a ambari seljaka ostaju — prazni.

Od tada ga neka neodređena unutrašnja potreba goni da traži uzrok bedi koja nije bila — u to se brzo uverio — u besu Crne reke ili Lude Mare, što su plavile polja, u prevelikoj žegi što suši ispucalu zemlju. Ta zemlja je, uprkos svemu, bila plodna, ali njeni plodovi su se sticali u kase malobrojnih bogataša.

Ponajviše ga je, ipak, mučila obespravljenost Makedonaca. Još dok je bio u osnovnoj školi u maloj dečjoj

glavi se rodilo pitanje: zašto ja u školi ne mogu da govorim kao što govore moji roditelji?

A kada je počeo da uči o tome gde se rodila naša pismenost, da produbljuje saznanja o životu i delu Kirila i Metodija, Klimenta i Nauma, — počelo je da rasta uverenje da je uzaludan posao onih koji pokušavaju da kroje istoriju po svojoj želji, onako kako njima i njihovim sebičnim interesima odgovara. I svima je otvoreno i jasno tvrdio da će istorija jednog dana odbaciti sve prnje kojim se gradi i pokazati se u svom pravom licu.

Duboko je verovao da će to i doživeti.

Ta velika životna želja i spontano rođeni revolt protiv sve nepravde što ga okružuje, dovešće Kuzmana u tajni revolucionarni kružok gimnazije. U tom kružoku saznaće nešto više o tome kuda vodi put za ostvarivanje ljudskih ideala, srešće se sa marksističkom literaturom, vodiće jednom nedeljno rasprave o marksističkoj filozofiji. U jednu reč u tom kružoku će okusiti prvu čašu zrelosti i pripremiće se za rukovođenje omladinskom grupom za teoretsko izgrađivanje u Prilepu, za vreme raspusta.

Student Pravnog fakulteta

I osmi razred gimnazije sa maturom Kuzman je završio sa izvanrednim uspehom. U jesen 1935. godine upisao se na Pravni fakultet Beogradskog univerziteta.

Prošli su meseci upoznavanja sa novim gradom, kolegama i prilikama na fakultetu. Svojim slobodnoumnim istupanjima ubrzo je privukao pažnju naprednih i mržnju profašističkih studenata.

U novoj sredini je naišao na atmosferu kakvu je upravo priželjkivao i još upornije počeo da traži odgovor na bezbrojna pitanja koja su se sama nametala. Poznanstvo sa Lolom Ribarom i susret sa širom i bogatijom literaturom od one koja mu je bila dostupna u Bitolju i Prilepu još više su mu približili humanu težnju čoveka za drukčijim, lepšim odnosima među ljudima.

Baš u vreme kada je došao u Beograd počeli su da pucaju šavovi monarhofašističke diktature koji su Make-donci i te kako osetili na svojoj koži. To je i vreme kada

je fašizam počeo da diže glavu pred svoj suludi smrtnosni pohod.

Jedna od prepreka fašizmu bio je i ovaj Beogradski univerzitet na kome je bilo i nekoliko studenata iz Makedonije. Jedan od prvih njihovih zadataka je bio da se zbliže i uključe u delatnost za buđenje nacionalne svesti u borbu za oslobođenje njihove zemlje. Na zboru makedonskih studenata 1936. godine Kuzman je govorio o tome »kako oni treba da se ujedine i postanu organski deo jedinstvenog studentskog fronta«.

Tako je govorio jer su sve njegove ideje polazile iz Makedonije i stizale tamo. I činio je sve da valovi ljubavi prema Makedoniji zapljusnu sve njene sinove koji žive u Beogradu.

Na jednom takvom zboru, u suterenu Pravnog fakulteta, — stvorena je krajem 1936. makedonsko studentsko kulturno-prosvetno društvo »Vardar«. Na sastancima društva koje je postalo makedonsko ostrvo usred Beograda, raspravljalo se o aktuelnim političkim događajima, naročito o prilikama u Makedoniji i zadacima naprednih studenata u buđenju nacionalne i socijalne svesti. Takva politička usmerenost i aktivnost društva nije odgovarala interesima tadašnjih vlasti i one su krajem 1937. godine zabranile njegov rad.

Beogradska studentska omladina je javno osudila nasilje policije. Sa svih skupova studenata upućivane su rezolucije sa zahtevom da se dopusti rad »Vardara«. Policija se, kao i uvek u takvim prilikama, oglušila o zahteve napredne studentske omladine.

Međutim, članovi »Vardara«, naročito oni aktivniji, i posle zabrane često su se okupljali u suterenu Pravnog fakulteta i učestvovali u svim akcijama beogradske studentske omladine.

Ljudska Kuzmanova toplina i delatnost koja mu je oduzimala gotovo svo vreme — pa je učio uglavnom noću — donela mu je ne samo ljubav i poštovanje drugova, već i časno zvanje: postao je najpre član Skoja, a 1938. godine i član Partije, i predstavnik makedonskih studenata Beogradskog univerziteta u organizaciji »Narodni student« koja je u ono vreme, vreme kada su se prestrojavale napredne snage u Evropi — bila desna ruka Partije.

Dobrodošlica knjizi „Beli mugri„

Jedno od Kuzmanovih sastajališta sa naprednim makedonskim studentima bio je dućan krojača Koste Cirivirija. U tom dućanu privremeno je stanovao Mirče Acev, a poluilegalno je boravio autor »Belih Mugri« Kočo Racin, kome je majstorov krojački sto služio kao postelja.

Tu, u toj malenoj radionici, koja je služila i kao kurirski centar, na svojevrsan način je proslavljeno objavljivanje zbirke pesama »Beli Mugri«. Čim je iz Zagreba ilegalno stigao prvi primerak zbirke, okupili su se Mirče Acev, Kuzman Josifovski, Strašo Pindžur. Svi su goreli od nestrpljenja da razgledaju knjigu. Zbirku je najpre počeo da lista Strašo. Već na prvoj stranici je zastao i stao da čita.

— Ne! — prekinuo ga je Kočo — to ćeš prepustiti meni. Odabrao sam za vas dve pesme. Dozvoli da ih pročitam.

Racin je zatim tiho, sa puno osećanja počeo da čita:

Kako na vragot gerdani
Niski kamenja studeni,
Taka na pleški denovi
Legnale ta natežnale

Denovi li se — denovi
argatski maki golemi

Stani si utre porano
dojdi si večer podocna,
nautro radost ponesi
navečer taga donesi —

Aj, pust da e, pust da bi
ostanal životot kučeški:

Rodi se čovek — rob bidi
rodi se čovek — skot umri,
skotski cel život raboti
za drugi, tuji imoti.

Za tugi beli dvorovi
kopaj si crni grobovi.

Za sebe samo 'rgraj si
za sebe maki trgaj si —
niži si gerdan denovi
niži si alki kovani,
niži si sindžir železen
okolu vratot navezen

Čitanje pesme »Denovi« prisutni su doživeli kao prvo rađanje čudesno lepe makedonske poezije. Bez reči su jedan za drugim prilazili autoru i ljudski od srca ga grlili, dok su im u očima iskrile suze, one radosnice.

— Odabrao sam još jednu pesmu koja će vam se sigurno dopasti — kazao je Kočo i stao da čita »Baladu o nepoznatom«.

Natamu — v pole bitolsko
čemree vrba prokleta —
pod vrbata neznanen grob,
v grob leži vojnik nepoznat

Leži od vojna svetovna,
leži i veke zemjosal —
silna go taga izela
zadeka tuka zaginal.

Niko kraj nego nemaše —
višnoto nebo vrz nego,
zemjata skrišna pod nego —
nad grobot vrba stušena.

A pojde v gora zelena
v šuma grobišta ležea
deliji odbor junaci
za tatkovina padnati.

V polnok se nad niv drvjata
od žalba silna svivaa —
gorskite bistri ezera
v silna svetlina svetlea

— — — — —
Koj umrel za tatkovina
i za čovška pravdina —
kade vas, bratko, neginel.

Vie mu pesna peete,
vie go s pesna žalite —
taka se site ragate
i taka si umirate!

A tuka — zošto padnav jas?
zošto me zemja pritisna —
zošto me zemjapritisna —
za koga ludo zaginav?

Delii glavi vednaa,
nema samovilite —
teško na tija, gorko im
taka što ginat na vojna! . .

I ta je pesma duboko dirnula i rastužila slušaoce ponajviše Straša Pindžura koga su stihovi preneli u Tikveš, tamo kod Kavadaraca gde leži njegov otac uludo poginuo. Prisetivši se sudbine Pindžurovog oca, Kočo je odmah počeo da čita pesmu »Kopači«.

Se k'ti nok'ta crna!
Se ruti karpa — mrak!
I petli v selo peat
I zorata se zori —
Nad karpa krv se mie
i temninata pie
silno
svetnal
den! . . .

Spontana želja svih je bila da se pročita četvrta, pa peta pesma. A onda sve redom. Kada je Kočo izgovorio stihove poslednje pesme iz zbirke bližila se ponoć. Kočo i Strašo su ostali da prenoće u dućanu, a vlasnik radnje, Kuzman i Mirče su otišli poslednjim tramvajem.

Razišli su se sa mislima o tome kako je lep i melodičan makedonski jezik, i kako bi, da ima više Kočovaca, svima lako dokazali da i Makedonija ima literarni jezik i svoju istoriju.

Povratak u rodni kraj

Mladi Kuzman je već iskusan, zreo partijski radnik, a pokretom u njegovom rodnom mestu Prilepu rukovodio je Mesni komitet sastavljen od poštenih, ali starijih ljudi koji nisu bili vični partijskim poslovima u novim uslovima. Zbog toga su početkom 1940. godine Kuzman, Mirče Acov i Borko Talevski upućeni na partijski rad u Prilep.

S njihovim dolaskom prilepska orcanizacija je naglo počela da se organizaciono učvršćuje i jača. Nicale su nove partijske organizacije i aktivni Skoja u Duvanskoj stanici, među mladim drvodeljcima i obučarskim radnicima.

Počele su pripreme i za ozbiljnije akcije u gradu. Inicijator je bio Kuzman, koji je već marta primio dužnost sekretara Mesnog komiteta. Mesec — dva kasnije, početkom maja, jednog jutra su na ulicama grada osvanule parole protiv rata, skupoće i nenarodnih režima.

Sukob sa žandarmima

Bližio se 2. avgust, nacionalni praznik makedonskog naroda. Te noći uoči praznika svetlost se u jednoj kući nije gasila. Tamo je, iza zastrtih prozora, zasedao Mesni komitet. Razgovor se vodio o ilindenskom izletu.

— Narod će masovno otići na izlet, u to ne treba sumnjati — govorio je Kuzman. — Naš je zadatak da pretvorimo izlet u političku demonstraciju protiv rata i nenarodne vlade.

Pred svanuće, kada su sve pojedinosti bile utančane, članovi komiteta su se razišli, da bi odmah sa svojim porodicama i prijateljima krenuli na izlet.

Rasuti po livadama ljudi su se lepo zabavljali. Bilo je pesme, igre i dosta smeha. A kada je bilo vreme za povratak, svrstali su se u povorku.

U grad su ušli s pesmom.

Povorka je brzo rasla. Okupilo se preko dve hiljade ljudi. Kod železničke stanice je počeo miting. Neko je odjednom viknuo:

— Žandari!

Osetilo se komešanje. Tada se digao Kuzman:

Prilep 1930. godine, Kuzman Josifovski, kao učenik IV razreda gimnazije (stoji u sredini u gornjem redu)

— Stojte, drugovi, neka dođu, nećemo bežati!

Ljudi su ostali na svojim mestima. Niko nije ustuknuo. Žandari su kundacima tukli demonstrante. Ovi su se branili kamenicama. Za to vreme Kuzman i Borko Talevski su se naizmenično smenjivali na govornici.

Žandarima je stiglo pojačanje. Hteli su da prodru do govornika i da ih uhapsu. Pucali su iznad glava demonstranata, ali ni to nije pomoglo. Morali su, naposletku, da ustuknu.

Policija je videla svog opasnog protivnika u Kuzmanu, mladiću koji je na pokrajinskoj konferenciji u Skoplju 1940. izabran za člana Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju. Čuvari tadašnjeg režima tražili su samo povod da ga uhapsu. U nedostatku činjenica izmislili su kako je, tobože, agitovao protiv odlaska obveznika na vojnu vežbu.

— Kad bih bio protiv vojske — branio se Kuzman — zadržao bih najpre svog brata, a on je već devet meseci u vojsci.

Ipak su ga kaznili sa 15 dana zatvora.

A kada je, u septembru, kurir skopske partijske organizacije odao Kuzmanovu ilegalnu delatnost, pohitali su da ga uhapsu. Srećom, nisu bili kod kuće ni on ni njegova sestra, koja je isto tako bila prokazana.

Agenti su povelu majku Lfteriju.

U zatvoru su je tukli i mučili. Nije odala ništa. A dosta je znala. S decom je raznosila ilegalni materijal po gradu, sačekivala kurire iz Kruševa i drugih mesta i uručivala im pošiljke zabranjene literature.

Svežanj koji su agenti našli u duvanu trebalo je da preda baš toga data predveče kuriru kruševske organizacije.

Šarlova osveta

Kuzman je, posle hapšenja majke, bio prinuđen da zajedno sa sestrom pređe u ilegalnost i nastavi započetu delatnost tajnim kanalima. To je za tadašnjeg sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju Metodija Šatorova Šarla bila prilika za obračun s revolucionarnom Kuzmanom. Do sukoba je došlo nešto ranije zbog toga što

se Kuzman protivio Šarlovim šovinističkim istupima i što nije hteo da primi za člana narodnog fronta u Prilepu jednog njegovog prijatelja, koji je bio poznat kao veliko-bugarin.

Šarlo je bio besan na Kuzmana koji mu je smetao svojim doslednim, beskompromisnim revolucionarnim stavovima. Baš zbog takve revolucionarnosti i poštenja Kuzman je bio veoma popularan. I čim je postao ilegalac, Šarlo je požurio da ga samovoljno, bez saslušanja, po najkraćem postupku, smeni s dužnosti sekretara i isključi iz Pokrajinskog komiteta. Obrazloženje je bilo: »Ilegalac ne može biti partijski rukovodilac«.

Kuzman je zabrinut ali i pun energije. U Evropi je besneo rat. Približavao se granicama Jugoslavije. Narod treba da se pripremi za odlučujuću bitku. Radio je na tome sa mnogo žara i poleta, a Šarlo ga smenjuje sa dužnosti, isključuje iz Pokrajinskog komiteta. Time se razumljivo ne prekida Kuzmanova revolucionarna delatnost. Članovi prilepske organizacije su i dalje videle u njemu svog bliskog i odanog druga, iskusnog rukovodioca; oni sarađuju sa njim u pripremama za sudbonosne događaje što im idu u susret.

Kuzmanov primer

Tako prolazi poslednja mirna godina.

Došlo je proleće ranije nego obično. I donelo rat. On je ovde trajao samo dva dana.

Žalosno su izgledale obezglavljene jedinice bivše vojske koje su se same razoružavale i ne videvši neprijatelja. Peta kolona dejstvovala je odlično. Na licima vojnika ogledao se strah, nervoza, a u očima žalost što zemlju predaje neprijatelju, bez borbe.

Prilep nikada nije video tako žalosnu sliku. Svud oko lo pustoš. Putevi zakrčeni izbeglicama, mešaju se sa obezglavljenom vojskom koja ne zna kuda da ide.

Nemačke »štuke« unele su još veću pometnju. Njihovi rafali bili su dovoljni da vojska razbaca oružje koje nije ni upotrebljeno.

Ubrzo su stigli Nemci. U motorizovanim kolonama. Došli su radosni, nasmejani.

U to vreme se izvan grada, u šumarku, održava sa-
tsanak Mesnog partijskog komiteta na kome je saopštena
Šarlova direktiva da članstvo treba da prestane da skuplja
oružje i da se ono što su komunisti već sakrili izbaci na
ulicu i preda okupatoru. Direktiva čudna. Članovi komite-
ta traže objašnjenje. A ono je: da se sačuva kadar. Jer za
pronađenu pušku kod nekog može da padne glava.

Mučna atmosfera. Članovi komiteta su zbunjeni, za-
mišljeni, tužni. Svi su bili uvereni da narod neće primiti
takvu direktivu, i možda će se, prvi put, odvojiti od ko-
munista. Ali direktiva je direktiva . . .

I odista narod je skupljao razbacano oružje. I skri-
vao ga. U tom poslu, uprkos direktivi, prednjačili su ko-
munisti, sledeći Kuzmanov primer. Za njega su, odmah
posle okupacije, počeli dani najživlje političke delatnosti
i najneposrednijih priprema za borbu. On saziva poznato
majsko savetovanje komunista u Prilepu. Tom prilikom
okupacija Makedonije od strane Bugara ocenjena je kao
još crnje ropstvo. I pala je odluka da se najintenzivnije
prikuplja oružje za predstojeću borbu.

Uzalud su i dalje iz Skoplja, iz Šarlovog komiteta,
stizala upozorenja da se smesta prekine sakupljanje oru-
žja i da se već prikupljeno preda okupatoru. Kuzman i
njegovi drugovi su skrivali oružje i od okupatora i od
Šarla, čoveka koji je posle okupacije Makedonije Pokra-
jinski komitet KPJ za Makedoniju na svoju ruku prei-
menovao u Pokrajinski komitet radničke partije za Ma-
kedoniju. Time je hteo da priključi partijsku organizaciju
Makedonije Bugarskoj radničkoj partiji. Šarlo je, u stva-
ri, od aprila 1941. počeo da odbija sve direktive CK KPJ,
pre svega one koje su se odnosile na oružani ustanak ma-
kedonskog naroda u zajednici sa ostalim narodima Ju-
goslavije, stavljajući se pod rukovodstvo bugarske partije.

Kuzman je poveo raspravu i o studentima, o tome
kako da se izbegne eventualni pokušaj Bugarskih faši-
sta da ih pošalju u vojsku. Zaključak je bio da se, za sva-
ki slučaj, svi upišu na sofijski univerzitet. Tako bi mnogi
legalno mogli da deluju kao partijski aktivisti. Da bi se
to ostvarilo trebalo je da pođu u Sofiju i regulišu pre-
bacivanje sa beogradskog i zagrebačkog univerziteta na
sofijski. Pre polaska na put obavljeno je više dogovora.
Kuzman je nekoliko puta išao i u Bitolj radi susreta sa

Stivom Naumovim, Ljiljanom Čalovskom i drugima. Od-
lazio je i u Skoplje i Veles.

Došao je Kuzman, u dogovoru sa Mirčetom, na još jednu ideju: da se komunisti, naročito oni koji nisu kompromitovani, zapošljavaju kao službenici bugarske fašističke administracije, da bi zatim lakše obavljali partijske poslove. Predložili su najpre Iliji Najčevu da se zaposli kao sudija. Ilija je to prihvatio i kasnije postao sreski upravnik i činio krupne usluge partijskoj organizaciji. Pokušaj da se zaposli i Cane Ilievski, svršen maturant, nije uspeo, jer su fašisti saznali da je Cane aktivan komunista.

Demonstracija u Sofiji

Pred polazak za Sofiju Kuzman i Mirče sastaju se u Kavadarcima sa Strašom Pindžurom i Ristom Džunovim radi razmatranja svih pitanja koja su nametnule nove okolnosti.

U Sofiji su makedonski studenti stigli organizovano. Na okupu su bili svi poznatiji aktivisti sa beogradskog univerziteta. U jednom trenutku su smetnuvši s uma to da nisu u Beogradu, uoči rata, već u glavnom gradu fašističke Bugarske, zapevali na ulici revolucionarne pesme.

I ovde su kao i u Beogradu, za svoje predstavnike izabrali Kuzmana i Mirčeta. Dok su njih dvojica u rektoratu pregovarali o statusu makedonskih studenata, u dvorištu su ih čekali njihovi drugovi glasno izražavajući pred bugarskim studentima svoja mišljenja. Čim su Kuzman i Mirče saopštili da nema razumevanja za studente iz Makedonije i da im se prave smetnje za upis jer su im dokumenta u Beogradu i Zagrebu, svi su glasno negodovali.

Bila je to svojevrсна demonstracija. A demonstracije su bile zabranjene. Videći to univerzitetske vlasti su obećale da će procedura za upis studenata iz »novoslobođenih« krajeva biti ublažena i da će svi odmah biti uslovno upisani.

Posle je usledio poziv na banket priređen za studente iz Makedonije. Studenti su, međutim, na inicijativu Kuzmana, bojkotovali banket.

Umesto na banket otišli su na svadbu jednog Makedonca kod koga je bilo i mnogo Makedonaca iz pirijske Makedonije. Tu su pred gostima makedonski pesnici, među kojima je bio i Blaže Koneski, čitali svoje stihove na maternjem makedonskom jeziku, i svi su zajedno pevali revolucionarne pesme.

Studenti su za vreme boravka u Sofiji posetili mesto na kome je ubijen Đorđe Petrov. Svuda su išli u velikoj grupi i skrenuli su na sebe pažnju građana, ali i policije.

Za sve vreme među studentima je bio i Mitko Zafirovski iz Đevdelije koji je dugo živeo u Bugarskoj. Bio je komunist, dobro je znao manire bugarske fašističke policije, pa je stalno upozoravao da se ne čini ono što bi moglo da im se čveti. Mitko je svoje opaske saopštavao Kuzmanu, Mirčetu i Krsti Crvenkovskom s kojima se veoma brzo zbližio.

Ponovo u dubokoj ilegalnosti

Po povratku u Makedoniju, studenti su pričali o danima provedenim u Sofiji. Mesni komitet je, saznajući sve pojedinosti, zamerio Kuzmanu i Mirčetu zbog toga što su nepotrebnim i neobazriviim postupcima pali u oči policiji.

Zamerke Mesnog komiteta su bile utoliko razložiije što je za vreme boravka studenata u Sofiji došlo do prvih čarki između okupatorskih vlasti i komunista. Naime, bugarska okupatorska vlast je organizovala skupove za formiranje ili obnavljanje čitaonica, gde je, prema njihovoj zamisli, trebalo da se okupljaju intelektualci i da se širi bugarski uticaj.

U vezi s tom akcijom Pokrajinski komitet je dao direktivu komunistima da rukovođenje čitaonicama preuzmu nekompromitovani komunisti i njihovi simpatizeri. U Prilepu je to u potpunosti uspelo. Čak je komunistima pošlo za rukom i to da spreče ostvarivanje namere okupatora da se čitaonica nazove »Nadežda« već je dobila ime »Goce Delčev«, ime istaknutog borca za slobodnu Makedoniju. Organizator skupa uspeo je da proturi samo dva svoja kandidata u upravu čitaonice.

Došlo je vreme za izbor predsednika uprave. Fašisti su nastojali da po svaku cenu nametnu svog čoveka. Komunisti su to sprečili i skup se razišao.

Već sutradan policija je pozvala radi saslušanja nekoliko učesnika tog skupa, razumljivo pre svega istaknute komuniste za koje su znali od pre rata.

Bio je to razlog da Mesni komitet razmatra novonastalu situaciju i odluči da Kuzman, Mirče i još nekoliko drugova ne spavaju više kod svojih kuća, što je značilo da počnu da žive poluilegalno.

Odluka je došla u pravi čas. Samo nekoliko dana kasnije, 12. jula policajci su nešto pre ponoći, u isti čas, zakucali na vrata Kuzmana Josifovskog, Mirčeta i još nekoliko drugova. Povod su bili leci sa proglasom Pokrajinskog komiteta povodom nemačkog napada na SSSR kojima je 12. jula grad bio prosto preplavljen. U proglasu je, između ostalog, stajalo:

»Nemci i njihovi ortaci, Bugari, došli su ne zato da bi doneli slobodu Makedoniji već da bi je opljačkali i ponovo porobili... Hitler treba da bude pobeđen... Došao je čas da se svi mali narodi, među njima i makedonski, oslobode od jarma Nemaca i Italijana. Treba da budu uništeni i bugarski fašisti...«

Proglas su uz mnogo napora umnožili Mirče i Kuzman. Desilo se, ipak, da za vreme rasturanja letaka policiji padne u ruke nekoliko komunista. Tako se proključilo da su hartiju za letke nabavili Mirče i Kuzman. Zbog toga i zbog njihove opšte delatnosti, koja nije mogla ostati nezapažena, fašisti su uporno počeli da tragaju za njima. Pošto ih nisu pronašli u njihovim domovima nastojali su da preko uhapšenih saznaju makar koju po jedinstvo o tome gde se kriju, kojim putevima prolaze. To je, međutim, zauvek ostala tajna. Kuzman i Mirče su već bili u dubokoj ilegalnosti.

Na Selečkoj planini

Iako nisu bili članovi Mesnog komiteta oni 13. jula prisustvuju sastanku Mesnog komiteta na Ridu kod Pere Džajka. Osnovna tema sastanka bilo je formiranje parti-zanskog odreda.

U rano jutro, kada je sastanak završen odlukom o formiranju odreda, svi oni koji su legalno živeli krenuli su svojim domovima zajedno s beračima duvana koji su se upravo vraćali sa polja, a Kuzman, Mirče i još dva ilegalca (Borko i Tarcan) su ostali na Ridu.

Pod uticajem odluke o stvaranju odreda bili su u pravom zanosu. Glasno razmišljajući o tome kako će izaći s oružjem u planinu, Borko je izložio i svoju zamisao o prvom napadu na fašiste.

— Ipak dok se naviknemo biće to veoma naporno — rekao je Mirče.

Svi su se saglasili i pao je predlog da odmah odu na Selečku planinu, da bi se koliko-toliko privikli na nov način života i uvežbali u rukovanju oružjem dok se okupi veća grupa partizana.

Uveče su krenuli sa Rida kroz duvanska polja, zaočilazeći s leva selo Selce i manastir sv. Dimitrija. Negde oko ponoći bili su na Selečkoj planini, nedaleko od sela Popovina.

Odabrali su boravište u blizini jednog izvora, postavili stražu i preko Stevana Roskopota iz Popovina organizovali snabdevanje hranom pretežno onom koja nije kvarljiva i kurirsku vezu sa gradom. Sa Stevanom su se sastajali svake druge večeri nešto podalje od stražarskog mesta. On im je, između ostalog, donosio vesti o prilikama u gradu i sa istočnog fronta.

Malena partizanska grupa živela je pravim vojničkim životom. Stražarili su svi redom. Oni koji nisu bili na dužnosti vežbali su oružjem.

Jedne večeri Stevan je doneo poruku iz grada da se odmah vrate jer su potrebni gradu gde su počele intenzivne pripreme za početak oružane borbe. Četvorica partizana nisu imala kud. Prihvatili su poziv rešeni da što pre organizuju grupu od najmanje trideset ljudi i da odmah izađu u planinu i formiraju partizanski odred.

U gradu su Kuzman i Mirče iz ilegalnih boravišta, tajnim kanalima, nastavili ono što je bilo započeto.

Bližio se 2. avgust — praznik makedonskog naroda. Okupator je spremao veliku ilindensku svečanost. Komunisti su rešili da je pretvore u manifestaciju želja makedonskog naroda pod parolom: »Makedonija na Makedoncite«. Bez Kuzmana se ta akcija nije mogla zamisliti. Premda je bio ilegalac, on je 2. avgusta u rano jutro,

izlažući se velikoj opasnosti, izašao iz svog skloništa i, zaštićen od nekoliko odabranih i dobro naoružanih mladića, koračao na čelu povorke demonстраната, koji su jasno i glasno poručili novim »oslobodiocima«: »Napolje iz Makedonije!«.

Instruktor novog rukovodstva

Leto je brzo prošlo. Vetrovi su doneli jesen. I nove vesti o pripremama za oružanu borbu. Stizale su gotovo iz svih krajeva Makedonije. Veselilo je to Kuzmana a ponajviše ga je obradovalo obaveštenje o dolasku Lazara Koliševskog u Skoplje.

Šta se u stvari desilo?

O stanju u Pokrajinskom komitetu Makedonije na čijem je čelu bio Šarlo, čovek koji je uporno zastupao stanovište o predaji oružja jer je po njegovom bugarska fašistička okupacija Makedonije značila nacionalno oslobođenje — bio je obavešten i Centralni komitet KPJ. Rešen da pomogne u razbijanju pogrešne linije, tim pre što je i Kominternu potvrdila da je glavno sredstvo za borbu protiv okupatora i njihovih agenata partizanski pokret; da se taj pokret razvija na jugoslovenskoj teritoriji pod rukovodstvom KPJ i da je partijska organizacija Makedonije koju je okupirala bugarska fašistička vojska sastavni deo Komunističke partije Jugoslavije.

Radi sređivanja prilika u partijskoj organizaciji Makedonije Centralni komitet KPJ je uputio Lazara Koliševskog, koji je odmah po dolasku u Skoplje organizovao nov Pokrajinski komitet.

Novo ruskovodstvo sa Lazarom Koliševskim na čelu uzelo je odlučan kurs za oružanu borbu i obrazovao Pokrajinski vojni štab, čiji su se članovi rasuli po čitavoj Makedoniji noseći radosnu vest: da se diže ustanak.

Pripreme za oružanu borbu uzele su takav zamah da su mnoge planine odjednom bile prosto opsednute partizanima.

U Prilepu je naglo rasla partizanska četa, Skopski partizanski odred koji je bio na Vodnom prebacio se na Skopsku Crnu goru. Iz Kumanova su stizale vesti o pripremi za odlazak velikog broja partizana.

U prvoj nedelji oktobra prilepska četa koja je brojala 17 boraca porasla je na više od četrdeset partizana. Oni su 11. oktobra uveče izvršili prvu oružanu akciju — napad na policijsku stanicu i zatvor u Prilepu.

Istoga dana su i dve kumanovske grupe partizana vodile borbu kod Menkove kolibe i na Karadaku.

U takvim okolnostima, Kuzman je kao instruktor novog rukovodstva, upućene sa još tri druga u zapadnu Makedoniju, na teritoriju koja je bila pod talijanskom okupacijom. Zadatak im je bio da obnove partijske organizacije s kojima je aprilskim ratom bila prekinuta svaka veza, prošire njihovu mrežu, međusobno ih povežu i usklade njihovu delatnost.

Na tom poslu, nimalo lakom, Kuzman je radio potpuno sam. Jedan od one trojice i nije ni stigao tamo gde je bilo potrebno, a druga dvojica su našla pouzdana tajna skloništa i retko su kada izlazili iz svojih baza.

Kičevski susret

Put je Kuzmana odveo najpre u Kičevo, mesto u koje je ranije navraćao i u kojem je imao dva-tri poznanika za koje je znao da su bliski Partiji. Nije znao njihove adrese, ali u malom gradu, u kome se svi međusobno poznaju, Kuzmanu nije bilo teško da ih pronade.

Već prve večeri zakao je sastanak s Pecom Jovanovskim, mladim poletnim čovekom koji je ulivao poverenje. Razgovarali su dugo o prilikama u gradu i mogućnostima oružane borbe. Prvi Kuzmanov utisak bio je veoma povoljan.

Narednih večeri se pojedinačno sastao sa još osam drugova. Sa svakim je potanko razgovarao o političkim prilikama u Kičevu i okolnim mestima, i o svakom stekao određeno više-manje veoma lepo mišljenje. Zatim je zakazao zajednički sastanak.

Tako je stvoreno i mesno partijsko rukovodstvo i izabran vojni komitet koji je dobio zadatak da prikuplja oružje i počne pripreme za oružanu borbu. »Nikad ranije« — kaže jedan od učesnika tog sastanka, Tome Buklevski — »nisam tako snažno osetio značaj i ulogu Partije, kao što sam to doživeo u susretu sa Kuzmanom«.

Za petnaestak dana Kuzman se još tri puta sastajao s članovima Mesnog komiteta, tražio informacije o tome šta su uradili, određivao im nove zadatke, upućivao ih u tajne ilegalnog partijskog rada.

Onda je otputovao u Mavrovo. Tamo je na isti način stvorio partijsko rukovodstvo, odredio mu osnovne zadatke i način izvršavanja i opet krenuo u Kičevo.

Išao je peške, po velikoj studeni i snegu. Promrzle noge jedva da su ga držale kada je ušao u kuću Jovanovskog, a on kao i da ne mari za to odmah je pozvao drugove na razgovor. Zadovoljan onim što su učinili (za nepun mesec je niklo nekoliko ćelija u gradiću i okolnim selima i proširena mreža simpatizera), dao im je zadatke i počeo se spremati za put.

— Ne dajte mu, deco — odjednom će stari Jovanovski koji dotle tumara po kući kao da ga ne zanima ono šta mladići čine i šta smeraju da urade — ne dajte, ako boga znate, da bilo kud ide s takvim nogama jer neće daleko stići, izgubićete tog divnog čoveka.

Razložen je bio zahtev starog Jovanovskog, ali Kuzman nije hteo ni da čuje za odmor i lečenje promrzlih nogu.

Tragičan udarac

Pošto je obišao gotovo sva mesta u zapadnoj Makedoniji, Kuzman je krajem godine pismom obavestio PK o prilikama na toj teritoriji i predložio da se centar ustanka prenese u te krajeve, da se okupljaju manjine i stvaraju masovne organizacije, jer se samo tako mogu prevladati nacionalne suprotnosti.

To Kuzmanovo pismo je ostalo bez odgovora. Jer partijska organizacija je, dok je Kuzman boravio u Kičevu i Mavrovu, zadobila nov, za ono vreme istinski tragičan udarac. Šestog novembra 1941. bugarska policija je otkrila da se u licu Iljova »inženjera u Oblasnom inženjerstvu u Skoplju« krije Lazar Koliševski i odmah ga uhapsila.

Bio je to težak udarac tek učvršćenim redovima Partije i ustanka, što je omogućilo onim snagama u pokretu koje su osporavale odlučan kurs ka oružanom ustanku da ponovo u redovima Partije nametnu štetnu i odbačenu di-

skusiju o tome da li postoje ili ne postoje uslovi za vođenje oružane borbe u Makedoniji.

Oslabljeni Pokrajinski komitet, čiji je sekretar postao Bane Andrejev, ne samo što nije mogao da savlada te teškoće nego je, svojim nejasnim stavovima i oportunističkim, uticao da rad splasne.

Nezdrave diskusije i oportunističam opet su uzeli maha i sa vrha potresli partijske redove. Pokrajinsko rukovodstvo izdaje mnoge direktive i dokumenta kojima se osporava kurs ka oružanoj borbi, osuđuje stvaranje partizanskih odreda 1941. godine, a oružane akcije iz tog period ocenjuju se kao »poraz Partije«.

U sve to bila le umešana i Bugarska komunistička partija. Ne prihvatajući u praksi suspenziju Pokrajinskog komiteta na čelu sa Metodijem Šatorovim Šarlom, koju je izvršio CK KPJ na početku druge polovine 1941. godine, niti odluku partijske organizacije u Makedoniji da ostane u sastavu KPJ, bugarska partija je nastavila da se meša u rad partijske organizacije u Makedoniji. Pošlo joj je za rukom da sekretara Pokrajinskog komiteta Bana Andrejeva stavi pod svoj uticaj. Delegat CK Bugarske komunističke partije imao je čak i neposredni uticaj na Pokrajinski komitet, koji je prekinuo sve veze sa CK KPJ. Tako se partijska organizacija u Makedoniji opet našla odvojena od KPJ.

Nasuprot Kuzmanovim obaveštenjima o povoljnim uslovima za razvoj ustanka u zapadnim krajevima, tamo gde je on bio stvorio razgranatu mrežu partijskih organizacija, Bane Andrejev je izdao direktivu da se svi partizanski odredi raspušte s obrazloženjem da nema uslova za njihov opstanak, jer navodno još nisu izživljene iluzije o oslobodilačkoj misli bugarskih fašista. Takvom stavu ozbiljno su se suprotstavili Borko, Vera i drugi članovi Pokrajinskog komiteta, ali Andrejev je učinio ono što je hteo. Uzaludni su bili Kuzmanovi protesti i oštro reagovanje aktivista iz Prilepa.

Ne videći drugog izlaza kadrovi koji su bili privrženi liniji Komunističke partije Jugoslavije, izdvajali su se iz rukovodstva, formalno i javno napuštali stavove Pokrajinskog komiteta i odlazili u partijske organizacije na terenu da neposredno sprovedu liniju CK KPJ.

I pokazalo se da se samo mali broj ljudi iz Pokrajinskog komiteta i u nekim rukovodstvima na terenu pro-

tivio kursu KPJ, a da je ogromna većina kadrova i partijskog članstva bila duboko privržena tom kursu, i bila spremna da se najodanije i najsamopregornije bori za njegovo ostvarenje.

Revolucionarno raspoloženje naroda bilo je na tako visokom nivou da se uspešno mogla organizovati i voditi oružana borba protiv okupatora do konačne pobeđe.

Stoga se veći deo partijskih organizacija na terenu zvanično ogradio od Pokrajinskog komiteta i njegove politike u pogledu oružane borbe. One su energično tražile doslednu borbu za sprovođenje jedinstvene linije KPJ.

Ne prihvatajući takav kurs Bane Andrejev je još više zaoštrio ionako do kraja zategnutu situaciju. Da bi imao koliko-toliko makar i formalno pokriće za svoje samovoljne odluke o raspuštanju odreda, Andrejev je savetovao partijsko savetovanje na koje je pozvao uglavnom svoje jednomišljenike. Kuzman i Mirčeta i još neke istaknutije komuniste nije ni pomišljao da pozove. Savetovanje se završilo isključivanjem iz Pokrajinskog komiteta onih drugova koji su se suprotstavili odluci Andrejeva o rasformiranju odreda.

Pisma bez odgovora

Kuzman se ne miri sa takvim stanjem stvari. Februara 1942. godine ponovo piše Pokrajinskom komitetu. Kritikuje ga zbog oportunizma i opet ističe da je zapadna Makedonija sva organizovana, da ima dovoljno baza i da tamo treba odmah preneti težište oružane borbe.

I to Kuzmanovo pismo ostalo je bez odgovora, ali ne i bez uticaja na neke članove Komiteta kojima je bilo dostupno. Njima je ono bilo podsticaj za konačan obračun sa oportunizmom Bana Andrejeva. Izvršili su tako snažan pritisak na Andrejeva da je on bio prinuđen da prihvati odluku o tome da nekoliko članova pokrajinskog vojnog štaba, kao operativni deo, odu na teren i rukovode odredima koji su, nezavisno od stava Andrejeva, ipak bili formirani.

Učinjeno je to u prvoj polovini aprila, na sastanku Pokrajinskog vojnog štaba u šumarku na Vodnom. Sastanku su prisustvovali Mirče Acev, Strašo Pindžur, Mihajlo Apostolski, Ljupčo Arsov i drugi. Dogovor je trajao

kratko. Bilo je sve jasno i odlučeno je da polovina članova štaba, kao njegov operativni deo, izađe na Babunu, odakle će rukovoditi odredima u tom kraju i pripremiti teren za izlazak ostalih članova štaba.

Nedelju dana kasnije Mirče Acev, Ljupčo Arsov i Cvetko Uzunovski su rešili da obaveste Kuzmana o stanju u Pokrajinskom rukovodstvu i o stvaranju novih odreda (u toku aprila i maja obrazovani su odredi »Pitu Guli«, »Pelister« — bitoljski »Pere Tošev«, Veleški i novi skopski odred, a resenska partijska organizacija uputila je na teren grupu boraca kao jezgro za budući odred. Ti odredi su izveli više uspešnih akcija, što je veoma povoljno uticalo na borbeno raspoloženje naroda, i već u julu pored postojećih obrazuju se bitoljsko-prespanski odred »Damjan Grujev« i prilepski odred »Dimitar Vlahov«, a septembra Mavrovski odred i bitoljska partizanska četa »Jane Sandanski«).

U ulozi trgovca iz Tirane

Ne znajući šta se zbiva u Skoplju, odakle je uzalud čekao odgovor na svoja pisma, Kuzman je još jednom morao polagati ispit revolucionarne borbenosti i odanosti Partiji, ispit političke zrelosti i sposobnosti.

U tim teškim danima kada su mnogi komunisti — borci preživljavali i vlastitu krizu, Kuzman, pun revolucionarnog zanosa, sa dovoljno iskustva — potpuno je shvatio osetljivost i složenost revolucionarnih zbivanja u čiji je vrtlog svesno ušao noseći i velike odgovornosti. Znao je generalnu liniju CK KPJ i bio je duboko ubeđen da je ono što čini u skladu sa tom linijom.

Nimalo se nije kolebao u borbi protiv oportunizma Pokrajinskog komiteta i bio je duboko uveren da bi krizu rukovodstva u Makedoniji mogao da okonča samo Centralni komitet KPJ. Međutim, Pokrajinski komitet je bio prekinuo vezu sa njim.

Pošto nije video drugog izlaza, niti je imao druge mogućnosti da o prilikama u Makedoniji obavesti CK KPJ, Kuzman je rešio da ide u Tiranu, na sastanak s Miladinom Popovićem koji je tako radio kao predstavnik CK KPJ.

Krenuo je sredinom februara s legitimacijom trgovca iz Tirane. Albanski jezik je, zbog rada s masama, bio dobro naučio i s te strane smetnji nije moglo biti. Uz put je poneo važan partijski materijal za drugove iz Mavrova.

Kod Gostivara je policija zaustavila autobus u kojem je bio Kuzman.

— Otvorite kofere i torbe! — naredili su putnicima.

Počeo je pretres prtljaga i ljudi. Kuzman je prisebno pokazao legitimaciju. Podrobno su pregledali njegov kofer, pretresli džepove i porube na odelu, ali nisu tražili da skine kapu, a baš tamo, na glavi pod kapom, bila je partijska pošta za mavrovsku organizaciju.

Do Tirane je zatim putovao bez smetnji. Na vezu s Miladinom Popovićem čekao je dan i po. Susret sa njime značio je za Kuzmana ohrabrenje i podsticaj za ono što je počeo u zapadnoj Makedoniji.

Dok je u Tirani kupovao gešetne, matrice, boju i drugi materijal za partijsku tehniku i Tetovu, u kojem je bio pokrenuo list »Bratstvo«, doživeo je neprijatan susret. Na ulici je iznenada nabasao na jednog svog zemljaka koji je iz pilepskog partizanskog odreda pobeđao.

Postojala je opasnost da taj čovek prokaže Kuzmana. A Kuzman, spokojan i pribran, kao što je uvek bio, slobodno mu je prišao, i zapitao ga mirno kao da se nikada i ništa neprijatno nije desilo među njima:

— Poznaješ li me, druže?

— Da si zdravo, koji si da si.

— Ipak se mi znamo — opet će Kuzman.

— Znamo i te kako. Samo, otkuda ovde. Da nisi i ti...?

— Bože sačuvaj.

— I ne plašiš se mene.

— Zašto da se plašim? Uvek sam verovao u čoveka, u ono ljudsko u njemu, pogotovu u tuđini, daleko od svojih.

Neočekivan, u prvi mah neprijatan susret prerastao je u topao ljudski razgovor iz kojeg je Kuzman saznao tužnu priču o čoveku kome je bilo stalo jedino do toga da sačuva glavu i toplo ognjište svojih bližnjih. U toj prevelikoj želji činio je nerazumne, nepromišljene postupke koji su ga mogli stati glave i odveli ga, eto, u Tiranu gde se — kako je rekao — sklonio da preživi, a ne da bi se stavio u službu okupatora.

Obračun s Pokrajinskim komitetom

Obogaćen novim saznanjima i ponesen onim što je čuo od Miiadina Popovića, Kuzman se po povratku u zapadnu Makedoniju još odlučnije dao na posao za pripremanje oružane borbe. Obavio je čitav niz značajnih poslova. Stvorio oblasni partijski komitet za zapadnu Makedoniju, pokrenuo novi list »Vostanik«, uputio Krstu Crvenkovskog u Mavrovu da tamo formira Mavrovski partizanski odred, i u ime Okružnog komiteta za zapadnu Makedoniju piše protestno pismo Pokrajinskom komitertu kome zamera zbog neaktivnosti i zbog posledica takve neaktivnosti otkazuje poverenje.

U tom pismu Kuzman naročito naglašava i napada oportunizam pokrajinskog rukovodstva, njegovu nesposobnost da rukovodi partizanskim pokretom, niti da sagleda perspektivu tog pokreta. Kori ga zbog toga što ne vodi računa o delu Makedonije okupiranom od strane talijanskih fašista, te zbog rasplinjavanja rukovodstva u kvazi-revolucionarne fraze.

»Ni u jednom od dokumenata« — piše između ostalog u Kuzmanovom pismu — »koji je izdao Pokrajinski komitet u obliku direktive, proglasa, okružnice ili u ma kom drugom zapisu, ne govori se konkretno o Makedoniji pod italijanskim fašizmom, niti se išta čini radi povezivanja borbe makedonskog naroda pod oba okupatora, što je velika politička greška...

Pokrajinski komitet nije mrdnuo ni prstom da bi veza između provincije i Pokrajinskog komiteta bila redovna i čvrsta. Do dana današnjeg nije stvoren punkt za prelazak granice iako smo odavde toliko puta to tražili. Veza koju sada imamo sa Pokrajinskim komitetom uspostavljena je našim teškim naporima i skopčana je s velikim opasnostima i žrtvama...

Mnogi navodi iz sopstvenih izjava Pokrajinskog komiteta govore koliko je to rukovodstvo nedosledno u sprovođenju postavljenih zadataka. Tako se u rezoluciji (Pokrajinskog komiteta) kaže, jedinstvo je preduslov uspešne borbe, a organizaciono jedinstvo je preduslov za jedinstvo u delatnosti masa. Kako može biti jedinstva u delatnosti masa kada smo mi u provinciji odvojeni granicom, a Pokrajinski komitet nam ni jednim slovom nije ukazi-

U Ohridu, 1939. godine, Kuzman Josifovski (treći s leva u donjem redu) kao član »Studentske kolonije«, ispred škole «Kliment ohridski». U Ohridu su se hor Beogradskih studenata često satajao.

vao na greške i slabosti, niti pomogao, a još manje rukovodio. Niti nas izveštava o životu partijske organizacije u drugom delu Makedonije, o njihovim iskustvima, teškoćama, kao o iskustvima iz borbi partizana, tako i iz narodnih manifestacija u svakodnevnom životu, što bi sve moglo da nam koristi...

Pokrajinski komitet bučnim frazama optužuje staro rukovodstvo, a na delu, u praksi produžuje istu politiku, jer je od početka krenulo pogrešnim putem. Misle li ljudi iz Pokrajinskog komiteta o tome da će odgovarati, jer od njih se ne traže vešto napisane rezolucije i usvojene na još veštije organizovanim savetovanjima, već se traži aktivnost, doslednost.

I tako danas, posle pet meseci, novo rukovodstvo čini i produbljava iste greške koje su pripisivane starom Šarlovom rukovodstvu, samo u nečem ih proširuje...

Zar nije prekršaj neizveštavanje organizacije u zapadnoj Makedoniji o januarskom zasedanju na kome je zbog iste stvari osuđena Šarlova otcepljivačka politika, i ne pozivanje delegata iz te organizacije? Zar nije krajnje nepartijski i neodgovorno to što te iste organizacije ni sa jednom reči nisu obaveštene o borbi između Pokrajinskog komiteta s jedne strane i svih provincijskih organizacija, aktivista i foruma kod PK s druge strane?...

Nešto u Pokrajinskom rukovodstvu — piše dalje Kuzman — nije zdravo... Pokrajinski komitet je oportunistički i kapitulantski procenio jesenjašnji poraz partizana, rekavši da je taj poraz bio sve u svemu vojnički i politički.

Činjenica da je narod i nadalje pomagao partizanima, krio ih i hranio, pokazuje da to niukom slučaju nije bio politički poraz, simpatija naroda prema partizanima, iako se ništa nije pisalo o partizanskoj borbi, sve više rastu...

Zar kapitalistički i oportunistički pogledi i držanje Pokrajinskog rukovodstva nisu imali uticaja na partizane ovih dana u praksi i naneli štetu partizanskom pokretu u Makedoniji...

Isto rukovodstvo je dalo i pogrešnu i štetnu direktivu o držanju pred klasnim neprijateljem. Umesto određene i odmerene direktive: ćutanje i komunističko držanje kako pred policijom tako i pred sudom — Pokrajinski

komitet kaže: „drug-ica će videti kako stvari idu, i da mnogo ne izmišlja priče, da ne bi bilo još gore ...“

Izdajstvo je Partije kada Pokrajinski komitet daje komunistima direktivu ne da čute, već kratko rečeno da priznaju ...

To nam jasno daje za pravo da tvrdimo da je Pokrajinski komitet štetio Partiji jer je partijski kadar vaspitavao tako da mu držanje ne bude komunističko — dimitrovsko, već plačno, kapitulantsko ...

I to govori o krajnjoj nebrizi, neodgovornosti i nesposobnosti Pokrajinskog komiteta da rukovodi ... Direktiva o priznanju pred policijom i poricanje pred sudom je štetna — kapitulantska.

Kuzman dalje u pismu kaže da Pokrajinski komitet ne vodi računa »o specijalnim uslovima rada pod italijanskom okupacijom italijanskog fašizma«, da su njegove direktive jednostrane i zaključuje:

»Na sva ova pitanja Pokrajinski komitet ne samo što nije odgovorio već je toliko bio odsječen od nas ... kao da nije postojao ... nije nam ukazao nikakvu pomoć, ni političku, ni organizacionu, ni materijalnu«.

U pismu veoma oštro kritikuje neke članove Pokrajinskog komiteta zbog lošeg ličnog života. Posle uzvika: »kakav lični primer nosioca novog života« Kuzman dodaje:

»Takvom lošom politikom Pokrajinskog komiteta gubi se ugled Partije u Makedoniji, a autoritet Pokrajinskog komiteta je sveden na nulu ...

Mase gube veru, ostaju i nadalje posmatrači dok ih okupator laže, zavodi i eksploatiše ...

Takva oportunistička, likvidatorska politika Pokrajinskog komiteta, apsolutna neaktivnost, organizovano nejedinstvo i neodgovornost uopšte, nebriga i nemarnost doveli su do velikog nezadovoljstva u partijskoj organizaciji cele Makedonije i do nepoverenja.

I naš Okružni komitet, kao predstavnik partijske organizacije u onom delu Makedonije koji je pod italijanskim fašizmom ... izražava nepoverenje Pokrajinskom komitetu i traži savetovanje koje će izabrati novo Pokrajinsko rukovodstvo i uzeti na odgovornost krivce za takvo stanje u partijskoj organizaciji u Makedoniji.

U postskriptumu pisma, između ostalog je, stajalo: »da se ispita zašto se Pokrajinski komitet potpisivao sa

PK komunističke partije Makedonije, a ne PK Komunističke partije Jugoslavije za Makedoniju«.

U novom pokrajinskom rukovodstvu

Pisma slične sadržine stizala su u Pokrajinski komitet i iz drugih organizacija. Neka su čak bila i oštrija. U pismu prilepske partijske organizacije između ostalog se kaže:

»Posle jedne duge svestrane diskusije u Mesnom komitetu u kojoj su učestvovali svi članovi došli smo do zaključka . . . da više ne može da se trpi, i ukoliko se produži tako i ne preduzmu se najstrože mere da bi se likvidiralo to stanje, doživće se potpuni raspad naše organizacije«.

I na kraju:

»Ceneći dosadašnji rad Pokrajinskog komiteta nemamo više poverenje u PK i ne dozvoljavamo da se ni jedan čas produži tako . . .

U ime naše organizacije Mesni komitet traži od Pokrajinskog komiteta da se neizostavno sazove savetovanje i da se na njemu pročita naše pismo«.

Mesni komitet Kumanova isto tako u opširnom pismu predlaže da se sazove i to hitno pokrajinsko partijsko savetovanje na kome bi se »pretresla situacija od oktobra do danas, i na kome bi se zauzeli jedinstveni stavovi o svim pitanjima partijskog rada, kako se ne bi više grešilo i kako bi rad partijske organizacije išao pravim putem«.

Odlučan zahtev za sazivanje Pokrajinskog savetovanja stigao je i iz Mesnog komiteta Skopja na kome »treba da se utvrdi da li Pokrajinski komitet izvršava svoje zadatke ili ne, i ukoliko se utvrdi da PK nije sposoban da rukovodi našom partijom, da učesnici savetovanja izaberu novo pokrajinsko rukovodstvo koje će uživati poverenje Partije i koje će biti sposobno da to poverenje opravda«.

Pod pritiskom partijskih organizacija sa terena, Bane Andrejev je, u dogovoru sa predstavnikom bugarskog Centralnog komiteta Bojanom Balgarjanovim, početkom juna odlučio da se povuče sa funkcije sekretara i

preda rukovođenje Pokrajinskim komitetom ne sazivajući savetovanje, jer ionako nije imao snage za to.

Tako je došlo do stvaranja novog pokrajinskog rukovodstva u koje su ušli: Mirče Acev (sekretar), Ljupčo Arsov, Mara Naceva, Cvetan Dimov i Abas. Pošto su ubrzo četiri člana komiteta pali u zatvor (došlo je do prave policijske hajke na partijske kadrove koji su odlučno stali na kurs KPJ za oružanu borbu protiv okupatora), izabrani su novi članovi pokrajinskog rukovodstva među njima i Kuzman Josifovski. Kuzman je postao i član Glavnog štaba.

Novo rukovodstvo je između ostalog stavilo sebi u zadatak da što hitnije uspostavi trajnu vezu sa Centralnim komitetom KPJ i da što pre pripremi savetovanje i prebace rukovodstva (Pokrajinski komitet i Glavni štab) na teren.

Mirče je odmah pozvao Stileta Mileskog i uputio ga u Srbiju sa zadatkom da, ako je to ikako moguće, lično ode u Centralni komitet KPJ i neposredno ga upozna sa prilikama u Makedoniji, pre svega sa time da je sadašnje rukovodstvo, kao i cela partijska organizacija, za pojačavanje i aktiviranje partizanske borbe i naposljetku: da se ne vraća bar bez jednog druga »odozgo« — delegata CK KPJ.

Šifrovan poziv za Skoplje

U pripremama za savetovanje i prebacivanje rukovodstva na teren računalo se mnogo na Kuzmana. Mirče je rešio da ga što hitnije pozove u Skoplje. Ali to nije bilo tako jednostavno jer sa njime nije bilo stalne veze. Pošao je da ga pozove preko Slavke Fidanove.

Slavka je sa Kuzmanom studirala u Beogradu i bila bliska prijateljica sa Nadom, Kuzmanovom drugaricom. Ni Slavka nije mogla tako brzo da obavi taj posao jer u ono vreme u Skoplju nije bilo nikoga od onih koji su mogli da prenesu poruku do Tetova. Setila se tada jednog begunca iz Tetova koji je živio u Skoplju. Zvao se Duško i bio je član Partije. Zakazala je sa njime sastanak na ulici. Onda je predložila da sednu u najbližu kafanicu.

— Moraš — rekla mu je — najhitnije, tako reći odmah, iz ovih stopa, u Tetovo.

— I šta tamo da radim?

— Naći ćeš Tomu Sofronievskog i reći mu: »Odmah tatko da dođe u Skopje«.

Toma je bio član Okružnog komiteta i znao je da Slavka odranije Kuzmana naziva tatko. Uostalom, Kuzman je jednom u zimu nekoliko meseci ranije na takav poziv dolazio u Skoplje.

Samo što je Toma saopštio Kuzmanu poruku, on je odmah, još iste večeri, sa Krumom Naumovskim prešao granicu i srećno stigao u Skoplje.

U okupiranom gradu se sreo, razume se, najpre sa Slavkom. Smejući se od srca njenoj dovrtljivosti, rekao joj je da sada pozove Nadu (Bogdanovu) iz Bitolja. Slavka je odmah, pred Kuzmanom, napisala tekst telegrama: »Tatko je oyde, odmah dođi«. Telegram je upućen otvoreno, preko pošte.

Suvišna javka

Stanje u novom komitetu još nije bilo sređeno. Sve je bilo u previranju. Neki su verovali da ne treba više računati na pojedine članove dotadašnjeg rukovodstva. Smireni Kuzman nije delio njihovo mišljenje.

— Ne treba — govorio je — goniti ljude koji su iz neobaveštenosti pogrešili... Ne smenjujemo staro rukovodstvo zato da bismo se rešili svih njegovih članova, nego zato da bismo promenili liniju komiteta. Sve one koji iskreno usvajaju naš stav treba prihvatiti.

Kuzman je izneo i svoje mišljenje o širini pokreta, o tome da ne treba stvarati odrede samo od ilegalaca, nego mobilisati i mase; predlagao je da se novi borci okupljaju u partizanske baze i da se tamo, putem kraće obuke, pripremaju za okršaje.

Sve je to u osnovi usvojeno.

Posle dogovora o tome kako da se stvaranju odreda, Kuzman je otišao u Veles da bi lično na terenu video kako teče posao na ostvarivanju zamisli o širenju i jačanju odreda.

Istog dana po dolasku u Veles održao je sastanak s članovima Okružnog komiteta. Dok su se članovi komiteta razilazili posle sastanka, Kuzman je uzeo pero i napisao Mirčetu pismo. Nosiocu pisma Borku Mokrovu je rekao:

— Otići ćeš u Skoplje i naći poslastičarnicu u turškoj čaršiji kod parkića. Kupišćeš dnevni list »Zora«, skinućeš slovo O i sedeti u poslastičarnici sve dok ti ne priđe jedan čovek koji će te pitati da li znaš kada polazi voz za Kumanovo. Njemu ćeš predati pismo. Objašnjavajući javku, Kuzman je napomenuo da Boro u poslastičarnici nešto naruči da čekanje ne bi bilo upadljivo.

Borko je lako stigao u Skoplje, ušao u poslastičarnicu i samo što je seo za sto ušao je Mirče. Bilo je sve jasno. Pismo mu je predao bez javke.

Popodne je dobio odgovor Mirčeta, vratio se u Veles i predao Mirčetov odgovor Kuzmanu koji je sedeo u domu Blagoja Tikvara, u zamračenoj sobi.

Mirče ga je, između ostalog, obavestio da očekuje dolazak svoje sestre Vere iz Strumice, kojoj su nekoliko dana ranije poslali iz Skoplja falsifikovanu legitimaciju.

Kuzman je na brzinu obavio preostale poslove i pohitao u Skoplje da bi dočeka Veru.

Sreo ju je na unapred zakazanom mestu, u uličici kod Crvenog krsta. Susret sa saborcem i velikom prijateljicom silno ga je uzbudio. Odrasli su u istom mestu, Kuzman je Veru primio u Partiju, uz to je ona bila veoma bliska s Kuzminovom sestrom Marom koja je mesec dana ranije (maja 1942) poginula. Zajedno su učile školu i zajedno radile u pilepskoj organizaciji.

Vera je bila u grao kostimu sačuvanom od pre rata i u crvenoj svilenog bluzi.

— Ti silom želiš — našalio se Kuzman — da pokažeš da si crvena.

— Pa eto — prihvatila je Vera šalu — retko kada oblačim ovu bluzu, ali za ovu priliku kada sam putovala u ulozu bogate dame to je bilo veoma prikladno.

Povod za oživljavanje sećanja na minule dane bile su i Verine sportske sive cipele koje su napravljene po meri koju je uzeo Borko Taleski dok su bili u ilegalstvu 1941. godine, a izradio ih je Borkov brat Ivan u očevoj radionici.

Susret na ulici trajao je kratko. Morali su dalje, svako na svoju stranu. Kuzman je kazao Veri da se smesti u kuću kod svoje tetke u Kiseloj Vodi. Tamo su već bili Ljupčo Arsov i Cvetko Uzunovski. U toj kući je živeo i Borko do odlaska u Prilep gde je poginuo. Domaćica je znala da je Borko poginuo i da je bio veliki Verin prijatelj pa ju je potresno zagrlila.

Verin dolazak domaćica je rešila da posebno obeleži. Ugostila ih je specijalitetima turli tavom, taratorom, paprikama.

Kuća je imala dva ulaza. Domaćica sa sinom bila je u sobi sa pretsoobljem sa jednim ulazom, a u drugoj sobi sa drugim ulazom bili su ilegalci.

Na drugoj strani malog kaldrmisanog dvorišta bila je kuhinja. U njoj je domaćica na improvizovanom stolu servirala hranu. Kada je sve bilo gotovo posedali su i počeli da pričaju vedre dogodovrštime. Tako su se od srca smejali da je Cvetko u jednom trenutku nesmotrenim pokretom oborio stočić i prosuo sve što je bilo spremljeno. Domaćica je žalila, ali se i smejala što su i pored tolikog spremanja ostali gladni.

Izlet do kamenoloma

Već sutradan, u rano nedeljno jutro, Kuzman i Mirče su pozvali Veru na »izlet«. Otišli su ka Pržinu i seli u hlad velikog dvorišta, kraj vodenice, nedaleko od kamenoloma. Kuzman i Mirče upoznali su je sa situacijom u Makedoniji, i partijskoj organizaciji.

Rekli su joj i to da je Mirče sekretar novog pokrajinskog rukovodstva, a Mara Naceva organizacioni sekretar i da Vera ostaje u rukovodstvu budući da su ona i Borko još ranije u starom rukovodstvu povelili borbu za ove stavove koji su konačno pobedili. Ostaje, dakle u rukovodstvu ali ne i u birou jer joj je brat sekretar.

Saopštili su joj i to da su uputili čoveka za vezu sa Centralnim komitetom KPJ i da očekuju dolazak delegata. Najpodrobnije su je upoznali sa merama koje su preduzete i sa time kako ubuduće treba da se deštuje.

Za Veru je bilo najvažnije saopštenje da treba da ide u Bitolj i rukovodi partijskom organizacijom jer je

dotadašnji njen rukovodilac, Stiv Naumov, bio predviđen za političkog sekretara operativnog štaba.

Iz Bitolja je Vera imala da usmerava rad organizacija u Prilepu, Kruševu i Resnu i da uspostavi vezu sa Mesnim komitetom u Ohridu.

Na izletu su ostali ceo dan pa je bilo vremena da porazgovaraju i o pojedinostima pogibije Borka i Mare (Verinog supruga Borka i Kuzmanove sestre Mare), koja je teško ranjena i molila drugaricu Vendu da joj prekrati muke, ali ona to nije mogla da učini, pa su je bugarski fašisti uhvatili živu da bi je zatim stavili, onako izmrcvarenu, na najžasnije muke.

S povređenom nogom od Tetova do Skoplja

Ubrzo se Kuzman vratio u Tetovo da bi temeljnije objasnio stavove iz nove okružnice Pokrajinskog komiteta od 5. juna u čijem pisanju je i sam učestvovao.

Tim dokumentom stavljena je van snage direktiva starog komiteta i traženo da se ubrzano stvaraju partizanski odredi širom Makedonije; zatim da se reorganizuje vojni štab i ostvari dogovor s drugovima o sprovođenju instrukcije Glavnog štaba o načinu dejstva partizanskih odreda.

U toj instrukciji se nabrajaju i osnovni zadaci partizana: da se bore protiv fašista ne dozvoljavajući im da dođu do žive snage, hrane i drugog; da šire ideje oslobodilačkog pokreta i dižu mase u borbu protiv fašističkog ropstva; da ruše pruge Solun — Skoplje i Veles — Bitolj; da sprečavaju pljačkanje sela od strane okupatora u vidu rekvizicije; da organizuju akcije za odbranu sela od terora; da kidaju sistem veza neprijatelja sečenjem telefonskih žica i drugim sabotажama.

U mnogobrojnim susretima sa saborcima u Tetovu u Kuzmanovim rečima dominirala je imenica Partizan. Tu reč izgovarao je kao nešto što širi horizonte. Jer bio je duboko uveren da samo istrajna oružana borba može da donese pravu slobodu makedonskom narodu od fašizma, tudinaca, i gospodara. On je duboko osećao bol naroda,

patio je zajedno sa njime, ali nije očajavao već je nalazio snage da prevaziđe bol.

Bio je čovek koji kada nešto naumi sav se tome predaje i svestrano se bori za ostvarivanje ciljeva kojima teži. Tome je učio i druge govoreći im da se dinamičnije živi ako se s ljubavlju i strastveno izvršava ono na čemu čovek radi.

Taj svoj način rada sugestivno je prenosio na druge, pogotovu sada u Tetovu kada se sav predao poslu na širenju partizanskog pokreta. Bio je veoma uverljiv kada je, između ostalog, govorio i to da je tužna borba bez ljubavi za ono čemu se teži u toj borbi.

Radeći prosto bez predaha veoma brzo je obavio posao u Tetovu i pohitao nazad, u Skoplje, u pratnji Kruma Naumovskog.

Bila je mračna, kišovita noć. Tek što su prešli granicu između bugarske i italijanske okupacione zone, Kuzman se iznenada okliznuo i iščao nogu. Trpeo je teške bolove. Pratilac Krum je predložio da se odmore ili za izvesno vreme sklone.

Kuzmana je taj predlog prosto razbesneo:

— Sada da se sklanjam kada je sve krenulo, kada drugovi čekaju?! To nikako, makar me nosio ti na leđima. . .

Uz mnogo napora, trpeći bolove, Kuzman je na vreme stigao u Skoplje. Toliko je žurio da nije stigao da navrati kod dobrog mehandžije Hamdija koji je spremao dvanaest orijentalnih specijaliteta.

Njegova mehana je bila sva u staklu sa dvojica vrata na uglovima. I dok se unutra čeka javka, uz Hamdijeve specijalitete, koje je ilegalcima delio besplatno, mogle su da se posmatraju sve okolne ulice.

Bilo je to veoma pogodno mesto za javke, pogotovu zbog dobrote i odanosti vlasnika Hamdije. Njega Kuzman nikada nije mogao da zaobiđe, a sada je toliko hitao drugoj kući ilegalaca, u kojoj ga je čekao Mirče, da je krenuo prekim putem i zaobišao Hamdijinu mehanu.

Tu drugu kuću u turskoj čaršiji našao je Kuzman. Imala je dve sobe i kuhinju na spratu, a u prizemlju sobu i pomoćne prostorije. Uz kuću je bilo veliko dvorište sa šupom. U tako velikoj kući boravili su u početku samo Kuzman i Mirče. Moglo je to nekome da padne u oči pa su zato pozvali starog komunistu Giga Mihajlovskog da se tu nastani sa svojom porodicom.

Gigo je po zanimanju bio limar. Po useljenju u novi dom odmah se dao na posao i za kratko vreme napravio čitav splet skrivnica. Ona najveća, u kojoj je moglo boraviti više ljudi, bila je kamuflirana odozgo cvećem. Pored više manjih skloništa koje ni najveštije policijsko oko nije moglo da otkrije, Gigo je izradio veliki kazan, tobož za pranje, ali sa duplim dnom. Čak je i na kutije za šećer i so ugradio dupla dna.

Titove poruke

U toj kući je boravio Kuzman s iščašenom nogom. Tu se sreo sa Mirčetom, koji ga je dočekaao radosnom vešću da je veza sa Centralnim komitetom KPJ uspostavljena.

Ispričao mu je i sve pojedinosti o toj vezi. Stile, naime, nije neposredno otišao do Centralnog komiteta, ali se sastao sa Blagojem Neškovićem Mihajlom, sekretarom PK KPJ za Srbiju, koji mu je rekao da je zamisao o neposrednom referisanju Centralnom komitetu o prilikama u Makedoniji teško ostvarljiva i da je zato bolje da napiše sve šta ima da kaže i preda zabeležku koja će sigurno stići u Centralni komitet. Uz to mu je rekao da je primio Titovo pismo kojim ga obaveštava da Dobrivoje Radosavljević Bobi treba da ode u Makedoniju kao instruktor Centralnog komiteta. Dogovorili su se da Stile u Nišu sačeka Radosavljevića i da zajedno krenu za Skoplje.

Tako je i bilo. Stile je uz pomoć Dragog Stamenkovića sačekaao Radosavljevića i zajedno sa njime, 5. avgusta (1942. godine) stigao u Skoplje. Doneo je, između ostalog, i pismo Centralnog komiteta KPJ Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju od 15. marta 1942. godine.

To pismo je Kuzmanu dalo nova krila. Njegovim sadržajem bile su sasvim pogođene misli i želje makedonskog naroda i makedonskih komunista, i razume se misli Kuzmana koji je toliko žudeo za vezam sa Centralnim komitetom KPJ, koji je zbog te veze putovao čak u Tiranu.

U pismu je stajalo:

»Hiljadu devetstočetrdesed druga godina treba da bude godina velikih odluka, godina najveće aktivnosti

svih antihitlerovskih i demokratskih snaga u svetu. To je prvi i osnovni zaključak koji se nameće celoj našoj Partiji pa i makedonskim komunistima u ovom trenutku. Nikakvo čekanje ni odlaganje više nigde ne može i ne sme da bude«.

U delu pisma u kome se govori o glavnim političkim zadacima Komunističke partije u Makedoniji kaže se da specifične makedonske prilike zaista postoje — ali da su one samo jedan deo uzroka stanja oružane borbe u Makedoniji i da drugi deo treba tražiti u slabostima partijske organizacije u Makedoniji i naročito u posledicama teških grešaka koje je počinilo bivše, smenjeno makedonsko rukovodstvo.

»U primeni naše opšte partijske linije na makedonske uslove — kaže se dalje u pismu — morate obratiti naročitu pažnju na sledeća tri momenta:

Prvo, potrebno je da KP Makedonije udara sa podjednakom oštrinom protiv velikobugarske hegemonije i političke denacionalizacije, kao i protiv svakog pokušaja velikosrpskih elemenata da vaskrsnu svoje gospodstvo u Makedoniji. U tom pravcu podrvgnute oštroj kritici sve velikosrpske elemente i one koji ih svojim stavom pomažu, kao i jugoslovensku vladu u Londonu i njenu velikosrpsku politiku, i učinite sve da ih na vreme izolirate od masa.

Drugo, uporno raskrinkavanje pred masama pravu ulogu nemačko-italijanskih fašističkih imperijalista, za koje je Makedonija moneta za potkusurivanje, i popularizirajte SSSR, Crvenu armiju i jugoslovenske partizane kao jedine iskrene i prave saveznike makedonskog naroda u borbi za njegovu slobodu i pravo za nacionalno samoopredeljenje. Učvršćujte duh bratstva u zajedničkoj borbi između makedonskog, srpskog i bugarskog naroda i tu naročito popularizirajte borbu srpskih partizana protiv velikosrpskih četnika, tih današnjih neprijatelja slobode Makedonije.

Treće, neumorno stvarajte čvrstu bazu našoj partiji među radničkim i seljačkim masama, boreći se za njihove konkretne ekonomske i socijalne interese«.

U pismu se zatim kao glavni zadaci KP u Makedoniji u današnjoj etapi nabrajaju:

● Stvaranje i učvršćivanje jedinstvenog makedonskog narodnooslobodilačkog pokreta koji će obuhvatiti

sve prave i iskrene makedonske i rodoljube i borce protiv okupatora, s tim da organi tog fronta treba da budu Narodnooslobodilački odbori koje treba stvarati svuda: po selima, gradovima i preduzećima.

● Organizovanje i učvršćivanje partizanskog pokreta u Makedoniji, izvođenje masovnih sabotaža i diverzija, naročito na pruzi Skoplje — Solun.

● Rad među bugarskim vojnicima i njihovo aktivno uvlačenje na našu stranu.

● I učvršćivanje partijske organizacije u Makedoniji kao nužan uslov za ostvarivanje napred navedenih velikih zadataka.

Pomućena radost

Kuzmana je sadržaj Titovog pisma oduševio. Stiglo je, doduše, sa zakašnjenjem od gotovo pet meseci, ali je on cenio da će i sada mnogo pomoći komunistima Makedonije.

Kuzmanovu radost pomutila je vest o padu četiri člana novog rukovodstva u ruke policiji.

Čudno mu je najpre bilo to što bugarska fašistička policija nije bila tako aktivna dok je partijskom organizacijom u Makedoniji rukovalo staro, oportunističko rukovodstvo. Razmišljajući dublje o tome našao je svojevrсно, u svakom slučaju, ispravno tumačenje: neprijatelju je odgovarao rascjep i slabljenje njenih revolucionarnih redova iznutra. Čim je novo rukovodstvo okrenulo novi list, fašistička policija je počela dotad neviđenu hajku na komuniste koji su odlučno stali na kurs KPJ za oružanu borbu protiv okupatora.

Tu akciju neprijatelj je vodio veoma organizovano, iz jednog centra, u celoj Makedoniji. Pripremao ju je u najvećoj tajnosti. Najveću pažnju usmerio je na Prilep jer je, izgleda, bio obavešten da se baš tamo okupio veći broj najrevolucionarnijeg kadra. Znao je čak i kuću u kojoj su se sastajali — Solunska broj 9.

Policiji je naređeno da tu kuću blokira tako da niko iz nje ne može izaći i da, zatim, uhapsi svakoga ko se tamo zatekao.

Odmah posle ponoći oko kuće se svio obruč. Napad je počeo u samo svitanje.

U sobu u kojoj su spavali Ljupčo Arsov, Borko Temelkovski i Ratka Krstevska uleteo je domaćin Koce Solunski i silno uzbuđen viknuo iz sveg glasa: »Policija«!.

Rekavši to skočio je kroz prozor. To isto učinila je Ratka. Zatim je skočio Arsov. Poslednji je bio — Borko. Posle skoka pojurio je preko bašte da bi stigao Arsova.

Odjednom se prolomio pucanj. Oglasio se i rafal, a meci ne fijuču oko Arsova i Borka. Desilo se nešto čudno. Policija je imala nalog da pohvata sve živo u kući, a baš oni radi kojih su i krenuli u akciju umakli su kroz prozor, našli se na otvorenom prostoru, s oružjem, vrlo opasni. Policajce je u stvari zahvatila veća panika nego begunce.

Hajka je ipak dobila strašne razmere. Napregnutost je bila prosto nepodnošljiva. Arsov i Borko su preskočili ograde gajili izvesnu nadu. Ali svaki novi zid donosio je neku ranu i povredu. Ipak su jurili sve dalje. Policajci na njihovu sreću nisu preskakali ograde da se ne bi izlagali opasnosti, nego su išli zaobilazno, kroz kapije. Očevidno je svakom od njih bilo stalo da sačuva glavu.

Begunce je zadesila nova nevolja. Preskačući jedan od najviših zidova Arsov je slomio kost u članku. Noga je brzo natekla i posle nekoliko koračaja nije mogao da se kreće.

Bez Borkove pomoći nije mogao dalje. Bili su na velikim mukama pred svakom preprekom. Ubrzo Arsov nije mogao ni da se oslanja na nogu. Bili su nemoćni. Kraj njih u dvorištu bila je gomila slame.

Rešili su da se sklone. Taman je Borko počeo da sprema sklonište, kad se pojavila žena, izbezumljena od straha.

— Svi su pohvatani — rekla je — bežite kud znate, pobiće mi decu!...

Borko je predložio Arsovu da uzmu njenog muža za taoca i da je na takav način primoraju da ćuti. Arsov je to odbio jer bi ucena mogla imati političke posledice.

— Ja ću ostati! — kazao je Ljupčo — a ti beži. Imam ilegalnu legitimaciju. I smisliću nešto.

Tako je Arsov sačekao policajce, koji su odmah zaključili da je on glavna ličnost. Pošto je došao iz Skoplja mora da je član Pokrajinskog rukovodstva. Zato je bio podvrgnut surovom mučenju.

A on se uporno držao smišljene priče: u Prilep je, navodno, svratio uz put idući iz Bitolja, gde je živela porodica njegove supruge. U kuću Solunskog ostao je da prenoći zbog policijskog časa. A bežao je mahinalno, iz straha koji je nastao posle naglog buđenja iz sna od prevelike vike i galame.

Tu priču je uporno ponavljao i posle nepodnošljivih muka na koje su ga stavljali. Policija je napokon morala da prihvati priču.

Kako ništa nisu priznali ni Solunski, ni Ratka, policija je ostala bez ikakvih dokaza osim činjenice da su bežali. I svu trojicu je internirala.

U opštoj hajci na komuniste, pali su policiji u ruke i Mara Naceva i Cvetko Uzunovski, a Cvetan Dimov je mučki ubijen.

Visoka ocena Kuzmanovoj koncepciji

Kuzman se tih dana često sastaje sa Dobrivojem Radosavljevićem, konsultuje ga, piše Ljupču Arsovu i Cvetku Uzunovskom koji su bili u internaciji, upoznaje ih sa prilikama u Partiji i hrabri ih izražava želju da se što pre vrata.

Proučava izveštaje sa terena oduševljavajući se time što u Makedoniji već dejstvuju pet odreda: »Dimitar Vlahov«, »Pere Tošev«, »Petu Guli«, »Đorče Petrov« i »Dame Grujev« i više partizanskih grupa na Pljačkovici, Šari i u mavrovskom kraju. Osećao se sigurnijim, između ostalog i zato što je ostvarena stabilna i stalna veza sa Centralnim komitetom KPJ.

Poslednji izveštaji sa terena nagoveštavaju, međutim, i veoma opsežne i drastične mere bugarskih fašista koji nastoje da terorom zastraše narod i odvoje ga od narodnooslobodilačkog pokreta. O neviđenom zulumu po gradovima, masovnom hapšenju, interniranju celih porodica, pljački i spaljivanju čitavih sela Kuzmanu je govorio i Mirče Acev koji se upravo vratio sa terena.

Ni te drastične mere fašističkih okupatora nisu dale očekivane rezultate. Narod se nije dao zaplašiti i još smelije je stupao u borbu rešen da istraje do konačnog uništenja fašizma i svih njegovih slugu u Makedoniji.

Ceneći tako situaciju, Kuzman i Mirče su ipak došli do zaključka da je neprijatelj u delu Makedonije pod bugarskom okupacijom mnogo nadmoćniji i da će opstanak partizana u tom delu Makedonije u zimskim mesecima biti doveden u pitanje. Stoga su se ponovo vratili razmatranju Kuzmanove koncepcije, poznate od ranije, da zapadna Makedonija, naročito preko zime, treba da bude glavna baza partizanskog pokreta. Tamo partizanske jedinice mogu da se okrepe i pripreme za akcije na teritoriji pod bugarskom okupacijom. A kada budu prinuđene da, pod pritiskom nadmoćnijih snaga, uzmiču, opet se, vešto manevrišući, mogu vratiti u svoje pouzdane baze u zapadnoj Makedoniji.

Tu ideju su Kuzman i Mirče saopštili i Glavnom štabu na sastanku održanom 27. oktobra 1942. godine. Kuzmanova koncepcija dobila je visoku ocenu i poslužila je kao osnova za direktivu o zadacima i taktici dejstva partizanskih odreda.

U direktivi se jasno kaže da se preko zime koriste baze u zapadnoj Makedoniji, u okolini Mavrova i Kičeva, i da odatle prilepski i tikveški partizani dejstvuju na pruži koja vodi ka Solunu, i da treba preduzimati još snažnije akcije, ali dalje od mesta u kojima će se ostati preko zime.

Predviđa se i to da se akcije ne prekidaju ni preko zime, ali opet da se vrše daleko od mesta u kojima se zimuje. Skrenuta je pažnja i rukovodstvima da strogo vode računa o tome da se čete ne razbijaju na grupe već da dejstvuju kao celine.

Kuzman je zatražio odobrenje Pokrajinskog komiteta da odmah pođe u zapadnu Makedoniju jer su tamo veoma povoljni uslovi za njegovu delatnost i aktivnost ilegalaca.

Predlog je prihvaćen s napomenom da se Mirče i Strašo ne zadržavaju mnogo u Velesu već da što pre sprovedu direktivu Glavnog štaba o prelasku partizanskih odreda u zapadnu Makedoniju.

To se ipak prekomerno odužilo i nije išlo kako je bilo zamišljeno jer su rukovodioci odreda »Dimitar Vlahov«, Mice Kozar i Trajko Tarcan, odbili da idu u zapadnu Makedoniju. Oni su bili duboko uvereni da su uslovi za zimovanje i ovde pogodni, i da će Novu godinu dočekivati u slobodnim gradovima. Njihova zabluda o kratkotra-

jnosti rata i pogodnim uslovima za zimovanje u delu Makedonije pod bugarskom fašističkom okupacijom, skupo je plaćena.

Tragične posledice jedne zablude

Septembra 1942. u Skoplje se vratila Vera. Kuzman se najpre smestio u kući Kire i Olge Petrušev, a kasnije u kući Ljube Risteva kod železničke stanice. Bila je prijavljena kao podstanar. Imala je lažnu legitimaciju i došla je, navodno, da se leči od tuberkuloze. To je tako smireno i uverljivo ispričala policajcima koji su, jednog dana, kada je ceo kraj bio blokiran, zakucali na vrata sobe u kojoj je boravila — da oni nisu izvršili ni uobičajenu premetačinu.

Radeći u skopskoj organizaciji Vera je često odlazila u kuću u kojoj je ilegalno živio Kuzman. Jednom Kuzmana nije zatekla. Srećom imala je svoj ključ i ušla je rešena da ga čeka dok ne stigne. Čula je najzad okretanje ključa u bravi. Kuzman je utrčao u sobu, dlanovima zatvorio Veri oči i rekao:

— Pogodi koga ti vodim?

Vera je u prvi mah pomislila da je stigao Borko. Nije prosto mogla da veruje da je poginuo, pa zato i nije pogodila ko je stigao sa Kuzmanom. Kada joj je oslobodio oči pred njom je bio Mirče. Zagrlili su se i odmah su potekla brza, naizmenična pitanja i odgovori.

Mirče je ponajviše govorio o odredu i utiscima koje otuda nosi, o užasnim posledicama zablude o brzom završetku rata i mogućnosti opstanka odreda u veleškom kraju, o divljanju fašista i nenadoknadivim gubicima.

Zabrinut onim što je čuo Kuzman uzima pero i piše drugovima iz odreda:

»Nema nikakvih uslova da jedinice ostanu na tom terenu, niti da tu zimuju« i da zato odmah krenu u zapadnu Makedoniju.

Dok je to Kuzmanovo pismo stiglo odred je već bio pretrpeo teške gubitke. Pao je i komandant odreda Mice Kozar. Tarcan je Kuzmanovo pismo pročitao borcima, ali ga je tako prokomentarisao da niko nije hteo ni da čuje o odlasku u zapadne krajeve.

Svima je, doduše, bilo jasno da odista nema uslova za opstanak u ovom kraju, ali su, ipak, prihvatili Tarcovu odluku — da deo odreda ostane i nekako se održi u veleškom kraju, a drugi deo da pređe Vardar i ide u Kumanovo, pa ako tamo nema uslova za opstanak da pređe u Crnu Travu.

Tek što su obavili dogovor napale su ih neuporedivo jače snage ne dajući im danima da predahnu. U teškim danonoćnim okršajima među mnogim borcima pao je i politički komesar Tarcan. Bio je teško ranjen. Borci su voljenog komesara preneli u jednu plevaru i ostavili ga uvereni da je to bezbedno sklonište. Fašisti su ga, međutim, veoma brzo otkrili, ali im ipak nije pošlo za rukom da ranjenog komesara uhvate živog. Branio se dok god je imao municije. Poslednji metak sačuvao je za sebe.

Padali su tako, jedan za drugim, najbolji borci odreda. Nesagledive su bile tragične posledice jedne zablude.

Uporedo sa teškim gubicima u odredu, učestali su progoni i hapšenja u Velesu i drugim mestima.

U tim dramatičnim trenucima Mirče i Strašo čine sve da bi se spaslo ono što se moglo spasiti. Njihova deviza je bila: »Ne sme se napuštiti kuća kada gori«. Ostali su u Velesu, da bi u najtežim trenucima svojim prisustvom koliko-toliko održali borbeni duh u ovom kraju.

Smestili su se u kući koju su ranije izbegavali, ali iz koje su lako mogli da izlaze i da se povazdan na sporednim ulicama sastaju sa komunistima dogovarajući se s njima onako s nogu. Nisu ni slutili da im je policija već bila ušla u trag i da ih prati.

„Borba uzima žrtve i rađa nove borce“

Vest o hapšenju Mirčeta i Straša Pindžura neobično je uzbudila Kuzmana. Kada mu je Blagoj Tikvar to saopštio nije mogao da savlada tugu i nervozu.

— Kako ste mogli to da dazvolite?! — pitao je glasno, uzbuđen.

Nije mogao ni da ide mirno kao što to čine ilegalci kada na ulici razgovaraju.

Dva sata su ipak šetali ulicama po Bunjakovcu dok je Tikvar pričao pojedinosti o hapšenju i o prilikama u kojima se našla veleška organizacija.

Iste večeri (28. decembra) Kuzman je napisao Blagoju Talevskom u Prilepu poduže pismo u kojem, između ostalog, stoji:

»Ovde je pre dve nedelje uhvaćen Mirče. Njegov ujak je došao radi intervencije. Upotrebite sve vaše snage i zainteresujte ne samo njegove rođake već i sve ča-sne Makedonce.

Pozivajte se na žrtve koje su dali njegovi stari, na to da je i on sam bio proganjan od velikosrpskih gospodara, a sada su ga eto i oni uhapsili. Zašto? ... Učinite sve da Mirče izađe na sud i da se pusti. Sa njime je uhvaćen i drug Pindžur.

Nikoga da ne hvata panika zbog njihovog pada; objašnjavajte da čim se vodi borba mora i da se pada, borba je takva — ona uzima žrtve i rađa nove borce ...»

Uzalud su bile sve intervencije. Čim su Mirčeta i Strašu uhapsili fašisti su ih odveli u Skoplje i obezbedili im posebne ćelije iako su zatvori bili prepuni. Tačno su znali ko su dvojica uhapšenih. Jedino im, možda, nije bilo poznato to da je Mirče sekretar Pokrajinskog komiteta.

Primenili su sve moguće načine za iznuđavanje priznanja. Strašu su strahovito tukli dva dana i dve noći, neprekidno. A on nije ni jauknuo. Jedno je samo ustao i rekao:

— Zveri, ja sam Strašo Pindžur!

I to je bilo sve što su od njega čuli. Oni su se smenjivali, a Strašo je bio sam protiv toliko njih. I to vezan. Vezivali su ga u klupko tako da se njegovo telo pretvaralo u loptu od golog mesa, a onda ga bacali na pod i odmo-tavali kao platno.

Kada bi duša bila na izdahu, agenti su donosili lavor ledene vode i stavljali Strašine noge u ladnu vodu da bi malo spao otok. Onda opet sve ispočetka. Tako dva dana i dve noći.

I drugog dana uveče načelnik policije grupe A Ljupčo Jordanov je na stolu našao prazan papir.

— Opet nije rekao ništa? — pitao je agente.

— Ništa! — odgovorili su.

— Zašto ne primenite sve?

— Primenili smo — kazali su agenti u jedan glas, žureći svaki pojedinačno da opravda sebe zbog neuspeha.

— Sve smo primenili ali on nije rekao ništa, — nastavio je glavni agent. — To nije čovek, već kamen. Na njegovom telu nema zdravog neubijenog mesta, a on čuti.

Jordanov je zastao kod prozora. Napolju je padao sneg. No to ga nije interesovalo. Mučila ga je jedna jedina misao. Bližila se noć. Prošao je još jedan dan, a dosije najglavnije ličnosti među zatvorenicima ostao je prazan.

Ubeležene su samo pet reči: »Zveri, ja sam Strašo Pindžur«. Šta će kazati načelnik i ministar u Sofiji. Svi znaju da je jedan od vođa narodnog ustanka u Makedoniji, jedan od partizanskih komandanata u njihovim rukama. Ali, eto, on ni da prozbori.

— Dovedite ga još jednom — rekao je agentima — da ga ja saslušam.

Agenti su, kao da su jedva čekali da im to kaže, namah istrčali.

Jordanov je ostao sam razmišljajući o hrabrosti čoveka kakvog nije sreo u svojoj policijskoj praksi.

Iz razmišljanja ga je trgao dolazak agenata. Izašli su trčeći, a vratili se lagano, bez reči, kao da idu kradimice.

— Gde je? — viknuo je Jordanov.

Agenti su stajali pognute glave. Jedan je najzad rekao:

— Gospodine načelniče, zatvorenik Strašo je mrtav.

Jordanov je skočio. Istog časa se našao u ćeliji. I ne želeći to sastavio je pete čizama, stao mirno i odao priznanje mrtvom neprijatelju.

Istovremeno, u jednoj od susednih ćelija bio je Mirče Acev. Policija ni na njegovom telu nije ostavila zdravo mesto. No uprkos najtežim mukama, ni on nije progovorio ni reč. Nije rekao ni ime. Niti je jauknuo. Uopšte nije puštao glasa.

Predveče u kabinet načelnika Jankova došao je jedan agent i raportirao:

— Gospodine načelniče, Mirče Acev je u mnogo teškom stanju; umire.

— Dobro — rekao je — možeš da ideš.

Jankov se okrenuo svom kolegi Jordanovu koji se zatekao u njegovoj kancelariji:

— Umreće, znači, i on. A ne saznamo ništa. U rukama su nam bila dva najistaknutija partizanska rukovodioca. Kakva prilika da razbijemo čitav pokret. I ništa od svega!

Zastao je za trenutak, zamislio se i, kao da mu je pala spasoonsna ideja, okrenuo se Jordanovu:

— Slušaj, uzmi još jednog agenta i bacite ga kroz prozor. Načelniku Simeonovu kazaćemo da se bacio sam.

Jordanov je salutirao, okrenuo se i izašao. Malo zatim o beton u dvorištu policijske uprave udarilo je telo Mirčeta Aceva.

Bio je to nenadoknativ gubitak za makedonski oslobodilački pokret, tragičan, najveći udarac Komunističkoj partiji u Makedoniji.

Letak umesto posmrtnog govora

Smrt dvojice heroja naročito je pogodila Kuzmana, njihovog bliskog druga i saborca. I on umesto posmrtnog govora piše letak koji je obišao celu Makedoniju, letak pun bola i protesta.

»Mirče Dončev Acev i Strašo Pindžur su mrtvi. Oni nisu umrli kao što obično umire svaki smrtni čovek, već su na najzverskiji način mučeni, i pretučeni od strane hitlerovskih i borisovskih fašista i zatim ubijeni. Na koliko hiljada Makedonaca se digla kosa na glavi kada su videli Mirčeta u bolničkoj mrtvačnici u Prilepu za vreme pogreba, sa isečenim prstima, iščupanim noktima i iskidanim mesom sa kostiju. Makedonske majke, očevi i sestre videli su mnoge svoje sinove i braću mučene i ubijene, ali dosad nisu videli tako zversko i nečovečno mučenje. Tako nisu mučili ni turski janičari, bašibozuci i krdžalije, kao što muče bugarski i hitlerovski fašisti. Pindžura su ipak sakrili da se ne bi videle njegove slomljene kosti jer su poučeni slučajem Mirčeta videli koliko su nisko pali u očima naroda«.

Kuzman zatim smatra za potrebno da i ovom prilikom kaže makedonskom narodu i budućim pokoljenjima ko su bili Strašo i Mirče. Kao da je znao da neće doživeti da to učini posle oslobođenja, kao da je predosećao da će nekoliko meseci kasnije i njega pogoditi kuršum bugarskih fašista.

»Ko su bili oni?

Dva makedonska sina koji istinski vole svoj narod, njegovu sreću i slobodu. To su bila deca čestitih makedonskih porodica koje su u borbu makedonskog naroda dale po nekoliko svojih sinova. Mirče je sin čuvene porodice Acevih iz Prilepa. Njegovi stričevi slavno su izginuli za slobodu Makedonije. Mirče Acev je mnogo godina bio vojvoda i poginuo je kod sela Krapa boreći se i štiteći slobodu Makedonije od imperijalističkih apetita. Drugi njegov stric, Ilko, isto tako dugogodišnji makedonski vojvoda, poginuo je u borbi sa porobljivačima Makedonije Turcima, u selu Ulanci. A treći stric, Petre, posle osamnaestogodišnjeg vojvodovanja i slavnih borbi za Makedoniju — umro je u Plovdivu.

Strašo potiče iz čuvene porodice Pindžurovaca iz sela Vataša, kod Kavadar. Njegov otac je bio dugogodišnji komita i borac i na posletku je ubijen od strane velikosrpskih hegemonista. Njegova baba Nasta slavno je uzela učešća u narodnooslobodilačkoj borbi makedonskog naroda. Ona je kolima prenosila oružje i bila kurir.

Eto, iz takvih čestitih makedonskih porodica potiču Mirče i Strašo. Oni su verno i iskreno išli stopama makedonskih tribuna Goceta i Dameta i celim žarom i antuzijazmom svojih mladih i iskrenih duša borili su se za slobodu makedonskog naroda. Oni su se čistim i velikim poletom, iskrenim samopregorom, borili protiv velikosrpskog hegemonizma, tiranije i pljačke makedonskog naroda, kao što su se borili i protiv hitlerove tiranije i protiv fašističkih okupatora. Njih su progonili, zatvarali, prebijali i slali u zatvor i u koncentracione logore velikosrpski hegemonisti.

Bili su vođe makedonske omladine i makedonskog naroda, protiv velikosrpske tiranije i zato su bili mučeni. Kada su velikosrpski hegemonizam i nasilje bili zamenjeni novim ropstvom i tiranijom, ropstvom fašizma i njihovom nečuvanom tiranijom, oni su videli da fašizam ne nosi slobodu makedonskom narodu već još veće ropstvo. Smelo su podigli zastavu makedonskog naroda i opet stali u prve redove makedonskog naroda da se bore za njegovu slobodu, ravnopravnost i samoupravljanje, za lepši i srećniji život.

U toj svetoj borbi oni nisu žalili ništa. Dali su i svoje mlade živote... Zato sramno i gadno lažu fašistički

psi kada kažu da su bili plaćeni i prodani od velikosrba. Ne, gospodo fašisti, oni nisu bili plaćenici srpskog imperijalizma, jer su isto tako i od njih bili optuživani kada su se borili protiv njih. Svako treba da zna da nema zlata, nema skupocenosti sa kojom može da se kupi nj.hova čast. Oni se nisu borili da imaju zlato niti bilo kakvo bogatstvo, već za slobodu i sreću svog naroda, kao što su se borili Goce Delčev i Grujev, jer od slobode i sreće nema većeg zlata, bogatstva u svetu.

Mirčeta i Straše nema među nama, ali oni su nam primer samopregora i odanosti delu makedonskog naroda, i večno će zračiti kao svetao primer. Prijatelju, kada te narodni tiran muči i želi od tebe da sazna kako je organizovana narodna borba, da bi mogao da je uguši, da je razbije, ova dva narodna sina, njihovo herojsko držanje pred policijom treba da ti budu pred očima. Idi putem Straše i Mirčeta. Ako padneš policiji u ruke seti se Mirčeta i Straše, i kao i oni, ako ti kidaju meso, ako ti lome kosti i najgroznije te muče, ništa da ne priznaš. Tako ćeš dokazati da si istinski sin svog naroda, sin kao Goce i Dame i sledbenik Mirčeta i Straše.

Mirčeta i Strašu, kao i sve pale sinove osvetićemo slobodom našeg naroda, borbom za koju su pali«.

Već i sama sadržina letka govori koliko je čvrsta Kuzmanova volja da istraje u ostvarivanju dela za koje su pali njegovi najbliži drugovi, veliki sinovi makedonskog naroda. I ma koliko potresan njihovim gubitkom, borba mora da se nastavi.

Sve na jednake delove

Kuzmanov optimizam nije ni najmanje popuštao. Pred njim je bila vizija budućnosti koju ništa nije moglo zamaglit. I on hita u Tetovo.

Uz put su morali da zaobilaze neprijateljeve zasede i pred Tetovom su se, negde pred svanuće, našli oči u oči s karabinjerima. Spasla ih je samo Kuzmanova prisebnost. Pričao im je tako uverljivo kako su bili u gostima na selu da su ih karabinjeri pustili bez provere.

Obavivši najhitnije poslove u Tetovu, Kuzman je, takoreći bez odmora, odjurio u Debar da bi video šta je

bilo s drvenom štamparskom presom koju je dva meseca ranije počeo da izrađuje Mino Minovski, član debarskog komiteta.

— Šta ste uradili? — pitao je još s vrata sobe u kojoj je bio zakazan sastanak.

— Na žalost, ništa.

— Jesam li govorio?! — počeo je da se ljuti Kuzman — Znaš li šta znači dva i po meseca partijskog rada? Ničim se to ne može isplatiti.

Mino je počekaao još malo pa je iz džepa izvukao brošuru. Kuzman je bio zaprepašćen. Nije mogao verovati da je to štampano na drvenoj presi. Sav srećan, dao je za umnožavanje tekst koji partijska tehnika u Tetovu i Kičevu nije mogla odštampati.

Saopštio je javke i nazivke kurira kojima treba predati gotov materijal, a on je pohitao nazad, u Tetovo, u kojem je januara 1943. trebalo da počne seminar s partijskim radnicima.

Sedam dana je, danju i noću, bio s učesnicima seminara. Hrana je bila oskudna, a Kuzman od velikog napora i mnogih putovanja iscrpen. Drugovi su jednoglasno rešili da mu daju nešto jaču hranu. Kuzman nije za to hteo ni da čuje. Naredio je da se sve deli na jednake delove.

Član Centralnog komiteta

Uspesi i sve veća odlučnost makedonskog naroda u borbi protiv okupatora, polet oslobodilačke borbe ostalih jugoslovenskih naroda, preduzete mere za stvaranje novih partizanskih odreda i novih žarišta ustanka, nagoveštavale su još snažniji zamah oružane borbe u Makedoniji.

Oduševljen onim što je predstojalo, Kuzman je 10. februara 1943, u ime Glavnog štaba, pisao partizanskoj četi »Jane Sandanski«:

»Pred vama su velike perspektive... Budite svesni te odgovornosti i prionite s novim poletom na rad, jer nam predstoje sudbonosni događaji... Mi treba da imamo mnogo širu perspektivu za razvoj, razmah i širinu naše borbe. Dosta se sektašilo i grešilo! Prvo i najvažnije jeste da se učvrsti partijska organizacija u odredu kao kičma i rukovodilac partizana...«

Veliku pomoć u ostvarivanju tih zadataka značio je dolazak Svetozara Bukmanovića Tempa, delegata Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ. On je stigao u Skoplje 26. februara 1943. godine s ovlašćenjem da neposredno pomogne rukovodećem kadru u širenju narodnooslobodilačke borbe.

Odmah po dolasku u Skoplje održao je sastanak s članovima Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba NOPO koji su se zatekli u gradu. Na tom skupu kome je prisustvovao i instruktor pri Pokrajinskom komitetu Dobrivoje Radosavljević analizirani su stanje u partijskim organizacijama i oružana borba u Makedoniji. Pritom se raspravljalo i o svim propustima i greškama koje su činjene u sprovođenju linije i zadataka CK KPJ. Utvrđene su i mere za jačanje oružane borbe.

Jedna odluka je bila da se formiraju oblasni i sreski komiteti Partije i da se preduzmu oštre mere protiv kolebljivaca i oportunistički koji bi kočili sprovođenje linije KPJ.

Rešeno je i to da se odmah sprovede odluka CK KPJ o formiranju Komunističke partije Makedonije i da se od njenih najboljih aktivista izabere Centralni komitet.

Zatim, da se pojača rad na stvaranju jedinstvenog narodnooslobodilačkog pokreta i da se odmah pristupi formiranju novih partizanskih odreda, da se reorganizuje Glavni štab i da se, radi lakšeg rukovođenja oružanom borbom, teritorija Makedonije podeli na pet operativnih zona, koje će imati svoje štabove.

Posle tog skupa komunisti Makedonije su upoznati s odlukom o formiranju KP Makedonije. U otvorenom pismu CK KM od 28. februara je stajalo:

» ... Da bi se pomoglo partijskim organizacijama u Makedoniji da okupe najšire narodne mase makedonskog naroda u borbi za njegovo nacionalno oslobođenje, CK KPJ je rešio da im da autonomiju, formirajući makedonsku Komunističku partiju u sastavu i pod kontrolom KPJ«.

U raspravama o sprovođenju te odluke bilo je predloga da se organizuje partijska konferencija kojoj bi prisustvovali delegati iz svih mesnih partijskih organizacija. Tempo je, međutim, smatrao da uslovi ne dozvoljavaju da

Pitu (čelivrti s desna u drugom redu) sa grupom studenata iz »Studentske kolonije«
u Ohridu, za vreme boravka leti gde su sami pripremali hranu.

se organizuje takva konferencija, da su materijali već upućeni organizacijama i da bi njihovo povlačenje stvaralo izvesnu nedoumicu. Stoga je na sastancima i u razgovorima s rukovodećim kadrom u Skoplju odlučeno da se ne drži šira konferencija za izbor Centralnog komiteta.

Izbor članova Centralnog komiteta izvršen je u dogovoru s kadrom koji je bio u Skoplju i rešeno je da se prvi sastanak Centralnog komiteta održi u Tetovu, da se na tom skupu usvoji sastav CK KPM i zvanično proglasi formiranje Komunističke partije Makedonije.

Radi pripreme sastanka u Tetovo je trebalo da otputuju Cvetko Uzunovski i Tempo, a da Radosavljević i dalje ostane u Skoplju. Pošto je Tempo očekivao kurira sa Kosova, na put preko granice pošao je najpre Cvetko Uzunovski.

U Tetovo je stigao 15. marta. Dva dana kasnije stigli su Kuzman Josifovski iz Kičeva i Strahil Gigov iz Struge. Oni su do dolaska Tempa izvršili sve pripreme za sastanak, koji se imao održati u kući porodice Jovanov. Za Tempov boravak određena je kuća Kirka Ristovskog.

Tempo je čekao legitimaciju iz Tetova. No kako se to odužilo rešio je da pređe iz Skoplja zaobilaznim putem, preko rudnika Raduše, jer je imao legitimaciju rudarskog inženjera. S tom legitimacijom bez smetnje je stigao u Tetovo.

Prvi sastanak Centralnog komiteta počeo je 19. marta u 18 časova. Na dnevnom redu bila su ova pitanja: formiranje Centralnog komiteta i njegov značaj; organizaciono jačanje i omasovljavanje partijskih organizacija; oružana borba i njeno dalje širenje i organizovanje stalne i široke propagandne delatnosti.

O formiranju Centralnog komiteta i njegovom značaju govorio je Tempo. On je zatim saopštio sastav Centralnog komiteta: Kuzman Josifovski, Strahil Gigov, Cvetko Uzunovski, Lazar Koliševski, Mara Naceva i Bane Andrejev. Polovina od njih bila je odsutna.

Sastanak je trajao dugo. Negde oko ponoći ljudi iz obezbeđenja su obavestili da se približavaju talijanski vojnici. Odlučeno je da se sastanak prekine i tačno precizira kuda ko treba da ide.

Sutradan sastanak je nastavljen u stanu Sime Blaževskog. Završen je bez ikakvih smetnji. Talijani, naime,

nisu ni slutili da se u Tetovu, nadomak njihovih jedinica, održava tako značajan skup. Njihove patrola koje su se pojavile u ponoć 19. marta imale su posve druge zadatke.

Susret u snežnoj planini

Stvaranje Centralnog komiteta Makedonije bilo je od ogromnog značaja za osamostaljivanje partijsko-političkog rukovodstva u Makedoniji. To je doprinelo bržem porastu nacionalnih partijskih kadrova, široj mobilizaciji i jedinstvu makedonskog naroda u borbi.

Time je zadat i poslednji udarac reakcionarnim i probugarskim elementima, kojima je otrgnut iz ruku i poslednji »argument« da je oslobodilački pokret u Makedoniji tobož potčinjen »srpskom rukovodstvu«.

Za sedište tek stvorenog Centralnog komiteta Kuzman je odredio Lopužnik — šumu na prevoju Bistre i Stogova, kraj u kome je već ranije bio stvorio razgranatu mrežu saradnika i kurirskih veza.

Članovi komiteta su jedne večeri uprtili na leđa sve što su mogli poneti —oružje, pisaću mašinu, papir, nešto hrane, najpotrebnije posude, i krenuli uz Lopužnik.

Gore su, u gustoj šumi, podalje od puteva, podigli kolibu, a kurira uputili u susedno selo za vezu. Njih trojica — Kuzman, Gigov i Uzunovski (Tempo se uz put odvojio i otišao u Albaniju) naizmenično su se smenjivali na straži.

Ubrzo je na Lopužnik prebačena i partijska tehnika, koja je snabdevala literaturom gotovo sve organizacije na teritoriji tetovskog oblasnog komiteta.

Tih dana je završeno obrazovanje i ostalih oblasnih komiteta (bilo ih je ukupno pet), koji su mrežom svojih organizacija obuhvatili celu Makedoniju. Privodili su se kraju i poslovi oko stvaranja rukovodstava operativnih zona.

Pošto oblasni komitet i zonska rukovodstva još nisu bili učvršćeni i međusobno dobro povezani (sa bitoljskom, tikveškom i šipskom zonom ni centralno rukovodstvo nije imalo nikakve dodire), Kuzman je, posle drugog sastanka Centralnog komiteta, koji je održan 4. i 5. maja, krenuo s Uzunovskim u Prespu da bi, preko tamošnjih par-

tizanskih odreda, došao u dodir najpre s rukovodstvom bitoljske, a zatim tikveške i štipske zone.

Na zakazanom mestu, u snežnoj planini iznad Oteševa, došli su u dodir s terenskom organizacijom i saznali da su prespanski partizani u Egejskoj Makedoniji. Trebalo je da se vrate oko 25. maja. Kuzman je na sastanku s mesnim partijskim rukovodstvom, u selu Potkriveniku, izložio svoju zamisao o razvoju borbe u tome kraju, i načinu organizovanja pozadine i narodne vlasti, pa je, ne čekajući odred, krenuo sam ka Bitolju, putem koji je na dva mesta sekao granicu.

Uprkos svemu, na vreme je stigao u selo iznad Bitolja u kome je trebalo da ga čeka kurir Oblasnog komiteta. Kurira nije bilo na zakazanom mestu — on je već bio u zatvoru. Kuzmana su umesto kurira čekali policajci. Bili su skriveni, nešto podalje od mesta predviđenog za sastanak. Iskusni ilegalac nije išao grlom u jagode. Obazrivo se približavao motreći na sve oko sebe. Instinktivno je osećao da se nešto dešava. Pritajio se i čekao oko pola sata dok nije uočio policajce. Tako se izvukao iz zamke, koju je policija bila spremila.

Odložen povratak

Blizilo se dan kada je, po dogovoru, trebalo da se vrati na sastanak s drugovima iz Centralnog komiteta, a on još ništa nije znao o rukovodstvu bitoljske zone. Nekako je došao u dodir s grupom partizana sa tog terena i rešio da uz njihovu pomoć nastavi da traži rukovodstvo zone. Tu odluku je ovako obrazložio u pismu Centralnom komitetu:

»Ako bih se vratio vama, značilo bi da bar još deset dana ostanem bez veze s drugom (bitoljskom) zonom, a ta veza nam je preko potrebna... Žurim da što pre stignem... Sa Ibrinim (Cvetko Uzunovski) sam razgovarao o mnogim pitanjima koja nas interesuju kao članove Centralnog komiteta. Verujem da će vas, u mom odsustvu, upoznati s mojim pogledima...«

Zatim ukratko nabraja osnovne zadatke koji stoje pred Centralnim komitetom:

»... Razmotriti političko stanje u Makedoniji i pitanje mobilizacije masa... izdati proglas Glavnog štaba

i Centralnog komiteta jer su ljudi neobavešteni i nemaju perspektive... proširiti centralni komitet i uputiti sve članove na teren...»

I na kraju upozorenje da se bez toga »ne mogu osvariti zadaci koje je postavio CK KPJ«.

Kuzman je ubrzo zatim došao u dodir s bitoljskim oblasnim komitetom i zonskim rukovodstvom. To su bili dani njegove najsnažnije delatnosti. Stalno je bio među borcima i narodom.

Za kratko vreme je na prespansko-bitoljskom terenu stvorio široku mrežu organa narodne vlasti i osnovao tri nova partizanska odreda (bitoljski, kičevski i prespanski). Putovao je i u Korču radi usklađivanja dejstva s alban-skim partizanima toga kraja.

Prespanski kraj je postao sedište Centralnog komiteta i glavnog štaba, centar iz kojeg su polazile sve one nevidljive niti koje su u rasparčanoj Makedoniji objedinile narasle snage oslobodilačkog pokreta.

Tu je, na slobodnoj teritoriji, u Oteševu, 2. avgusta 1943. godine održan i treći sastanak Centralnog komiteta, na kome je, između ostalog, rešeno da se širom Makedonije stvaraju veće vojne jedinice — bataljoni i brigade, a da se obrazuju viši organi vlasti (oblasni i sreski) i da se ubrzaju pripreme za stvaranje najvišeg državnog tela — Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije.

Glavni deo posla za pripremu Asnoma uzео je na sebe Kuzman. Centralni komitet ga upućuje u okupirano Skoplje sa zadatkom da otuda objedinjuje dejstva kumanovskog, štipskog i skopskog oblasnog komiteta, učvrsti organe vlasti i pripremi određene ljude za odlazak na zasedanje Asnoma.

Pozdrav prvim bataljonima

Kuzmanov odlazak u Skoplje pada u vreme snažnog uspona ustanka u Makedoniji, kada je zbunjeni neprijatelj uveo u svim okupiranim gradovima, naročito u Skoplju, vrlo strog režim. Svaki Kuzmanov korak morao je biti strožuko oprezan. Dane je obično provodio u kući u kojoj je živeo Gigo Mihajlovski. Satima je sedeo nad stolom pišući uputstva, naređenja i letke, a predveče je

odlazio na poštu koja se u jedan centar sticala iz svih krajeva Makedonije, sa Kosmeta i iz Srbije.

Jedne avgustovske večeri primio je pismo Centralnog komiteta KP Makedonije u kome ga izveštavaju da je u bazu na Slavej planini sredinom avgusta stigao velik broj novih boraca iz svih krajeva Makedonije, među njima više desetina omladinaca iz Prilepa, da je od tih boraca formiran prvi makedonski bataljon koji je dobio naziv »Mirče Acev«.

Borcima tog bataljona, koji su 18. avgusta bili postrojeni pod zastavom odreda »Dame Grujev«, jer bataljonska zastava još nije bila završena — govorio je instruktor CK KPJ Dobrivoje Radosavljević. On je između ostalog od srca preporučio borcima da budu smeli i hrabri kao što je bio Mirče čije ime nosi njihov bataljon.

Nešto kasnije primio je i pismo Cvetka Uzunovskog koji ga obaveštava da je na Kožufu formiran još jedan bataljon koji je dobio ime »Strašo Pindžur«, i da su svečanosti povodom formiranja bataljona prisustvovali i grčki partizani. Zatim da je odred »Goce Delčev« u Prespi zaplenio 13 mitraljeza, četvora kola municije, da se 65 Talijana dobrovoljno priključilo partizanima i da su od njih formirali četu »Garibaldi«.

Oduševljen tim vestima — Kuzman je sav radostan požurio da odgovori Centralnom komitetu:

»... Pozdravljam naše prve bataljone. Napred, sada su na redu brigade i divizije... Imenovanjem naših prvih bataljona nazivima »Mirče Acev« i »Strašo Pindžur«, moj predlog je da obojicu proglasimo za narodne heroje. Ako neko zaslužuje to priznanje onda su to njih dvojica. O Mirčetu se već legende pričaju...«

Tajni kanal za vezu sa Srbijom

U isto vreme Kuzman je imao mnogobrojne susrete i sastanke s ljudima koji su bili predviđeni za članove akcionih komiteta i za delegate Asnoma. Neki od njih još

nisu bili uvereni u to da će makedonski narod izvojevati nacionalnu slobodu i nezavisnost u zajedničkoj borbi sa narodima Jugoslavije. Sastajao se s njima obično u lokalima ili na kakvom drugom zakazanom mestu, u ilegalnim stanovima u kojima su, pod Kuzmanovim nadzorom, bila uređena skloništa s pokretnim zidovima koja ni najveštije policijsko oko nije moglo otkriti. Sve je ipak bilo opasno, jer je policija uporno tragala za komunistima i članovima oružanih grupa koje su dejsstvovala u samom gradu.

Rezultat tih mnogobrojnih susreta i razgovora je bio pridobijanje ljudi za oslobodilački pokret i odlazak istaknutih pojedinica na teren. O jednom od njih Kuzman piše Centralnom komitetu:

»Mnogo je napredovao otkako ga poznajem. Odlučan čovek, samostalan i aktivan. Ima građanske navike: politikanstvo i veliki je formalist. Pošto nije posedovao Titove i naše materijale, ne shvata potpuno narodnooslobodilačku borbu. Sa njim treba razgovarati. Brzo shvata. I verujem kada bi bio upućen u stvari da bi mnogo koristio. Inače je veoma poznat, poštovan i cenjen u čaršiji i građanstvu«.

Uz sve drugo, Kuzman se u početku morao baviti i poslovima štamparije.

»Tehničara zasad nemam«, pisao je 30. avgusta jednom članu Centralnog komiteta... »Takvog ima u Prilepu. Povuci ćemo ga. Do tada ću morati sam da radim i na tome poslu... Boje za geštetner imamo samo jedan kilogram. Ranije sam slušao da se ta boja može i napraviti. Piši, ako znaš, koji materijal i koja količina je potrebna za pravljenje te boje...«

Sam je obavljao i mnoge druge tehničke poslove. Radeći gotovo bez predaha, Kuzman je za nešto više od dva meseca stvorio u Skoplju akcioni komitet narodnooslobodilačkog fronta čiji je zadatak bio da usmerava i jača rad te organizacije na teritoriji Makedonije, razvio je mrežu tajnih kanala za vezu sa Srbijom, Kosmetom, oblasnim komitetima kojima je neposredno rukovodio (skopski, štipski i kumanovski) i partizanskim odredima — Kumanovskim i Šarskim.

U Kuzmanov »informativni centar« počele su da stižu vesti neposredno iz odredâ i bile su veoma povoljne. Ali ono što su javljali iz Šarskog odreda nimalo nije bilo

prijatno. Kuzman nije prosto mogao verovati da taj odred mesecima ide od sela do sela i agituje, a akcija se kloni.

U ljutini je bio spreman da, za kratko vreme, ostavi sve u Skoplju i ode čak u odred. Ali nekako baš u to vreme stigla je u Skoplje grupa članova štipskog oblasnog komiteta koji tamo nisu mogli opstati zbog provale. Među njima su bili Ljupčo Arsov, koga je uputio u Kumanovski odred, i Vera Aceva, koja je s posebnim zadatkom krenula u Šarski odred.

Taj odred je ubrzo postao glavna kurirska stanica za vezu sa zapadnom Makedonijom i Kosmetom, i baza za prihvatanje novih boraca iz Skoplja i okoline. Ljudi su čak i iz Bitolja preko tog kanala odlazili u partizane.

„Čovek sam sebi nije dovoljan“

Kuzman je bio ovlašćen da u ime Centralnog komiteta i Glavnog štaba izdaje u Skoplju proglase, piše uputstva i naređenja. Tim ovlašćenjima se on obilato koristio. Izdavao je uz to Bilten, pisao često Centralnom komitetu, drugovima iz Srbije i sa Kosmeta i sprovodio u život mnogobrojne poruke sa terena. Evo šta samo u jednom pismu traži od njega Dobrivoje Radosavljević:

»... Nastoj da Komitetu nabaviš, pored radija, i materijal za tehniku...

Vasi (Smajeviću) piši detaljno o situaciji kod nas, u Grčkoj, Albaniji, Kosmetu, Bugarskoj i reci mu gde je Tempo. Vasa neka javi mesto, dan i znake ako imaju mogućnosti za neki aerodrom...

Gledaj da nekako povežeš Kosmet sa Vasom...

Bugarima javi da pošalju partijskog delegata...

U Prilepu smo nešto preduzeli, a ti gurni... Gledaj da pošalješ Ljiljaku materijal za agitprop... Pošalji sav ostali stari partijski materijal i novac...

U Skoplju izdaj letak bugarskoj vojsci...

Daj, ako možeš, detaljna obaveštenja o Raduši...

Pošalji mi potpise za Sv. nikolske lične karte...

Napiši pismo drugu Mihajlu (Blagoje Nešković) o svim novostima i akcijama u Makedoniji... Pošalji mu i sav materijal, naš i bugarski, i ukratko ga obavesti o odlukama...

Pošalji nam materijal za Ilindenski pat . . .

Ako imaš pošalji suve elemente i akumulatore . . .«

U obilju takvih poslova, u uslovima teške ilegalnosti, propusti su bili neminovni. Kuzman ih je činio vrlo retko. Jednom su mu drugovi ipak zamerili zbog nejasnih formulacija, suvišnih reči i pogrešnih parola u nekim proglasima i lecima koje je izdavao u ime Centralnog komiteta i Glavnog štaba. A on je ovako odgovorio:

»Moj položaj je mnogo težak jer nema ko da me kontroliše, a čovek sam sebi nije dovoljan. Drugovi oko mene traže pomoć, tako da ja moram sam da ponesem svu odgovornost. Sada se koliko-toliko sređuju prilike . . . Dolasku Tempa se radujem i uz njegovu pomoć gurnućemo snažnije napred . . . Porudžbine za štampariju ćemo izvršiti . . .

U Sofiju šaljem posebnog poslanika da pozove sve na mobilizaciju. Uveren sam da će biti uspeha. Uticaće naše pobeđe. Važno je i odlučujuće da nas vi redovno obavestavate da pišemo. Kada bi i Slobodna Jugoslavija javila ponešto o nama . . .«

Prekinuta veza

Krajem septembra skopskim ulicama počele su kolati vesti o velikim uspesima partizana u zapadnoj Makedoniji koji su posle kapitulacije Italije razoružali delove mnogih talijanskih jedinica, oslobodili Kičevo i Debar i stvorili veliku slobodnu teritoriju na kojoj su obrazovani sreski i oblasni narodnooslobodilački odbori, komande mesta i terenske jedinice, da se otvaraju škole u kojima se po prvi put nastava izvodi na makedonskom jeziku, da je priliv novih boraca omogućio formiranje pet bataljona i pet odreda. Baš tada Kuzman je ostao bez veze s Centralnim komitetom.

»Ovo pismo je četvrto po redu za jedno deset dana. Pišem i šaljem po raznim vezama samo da bismo uspostavili vezu. Patrolu redovno čekamo ali do sada je nema. Četvrtog ovog meseca poslao sam jedno pismo preko Prilepa po čoveku koji treba da ostane kao partizan. To je onaj Prespanac radnik. Sada imam mogućnosti da vam pišem preko Ohrida odakle je došao jedan čovek radi raz-

govora. S njim ću ja lično razgovarati da bismo učvrstili vezu s njima i preko njih sa vama.

Danas sam dobio pismo od Goceta iz odreda (skopsko-kumanovskog) i od Vase iz Srbije. Šaljem vam Vasi pismo za Tempa. Isto tako imamo poštu za Tempa sa Kosmeta, ali ne mogu da je pošaljem jer je poveća, a čovek ne može da nosi. Došao je kurir od braće (bugarske Komunističke partije)... Kao što vidite imam redovnu vezu sa braćom, sa Srbijom i sa Kosmetom, imam stvari za slanje ali je veza sa vama slaba. Kosmet javlja da se Šarski odred povezao sa I operativnom zonom i odatle možete da pošaljete poštu za mene, pošto sa njima, odredom i sa Kosmetom imam redovnu vezu. Kumanovski i Šarski odred rastu.

Pošto Bitolj nema veze sa odredom, mi čak odatle primamo ljude za partizane. Ne znam kako tamo ne uspostavite vezu sa Bitoljskim odredom... U Bitolju inače ima organizacija i ponovo se prikupljaju ljudi, uslova ima odličnih, samo treba rukovoditi izbliza, što može da radi Oblasni komitet... Naši su napali rudnik (Dudica), potpuno su ga porušili, digli su sve što su mogli, a Nemce uništili do jednog...

Okupatorska vlast je obezglavljena i traži izlaz...«

Tako je Kuzman pisao 6. oktobra.

„Muči me što ne mogu da vam pomognem“

Za narednih deset dana uputio je još dva pisma Centralnom komitetu:

»Kao što sam ranije pisao treba da koristimo sva sredstva koja imamo za brzu i redovnu vezu. Do sada ih nismo koristili, naročito ih vi ne koristite iako stalno dolaze ljudi odatle (kada ne ide patrola, na istu lozinku šalјite ljude. Mi redovno čekamo dva puta u toku nedelje). Mi ili ništa ne znamo šta se tamo dešava ili to što znamo nije tačno, jer nije provereno. Oslobođena teritorija i NOV i PO već su značajan faktor u NO borbi ovde.

Mase svakodnevno slušaju šta se tamo dešava, ali traže potvrdu, objašnjenje događaja, situacije i dr. što mi

ne možemo učiniti jer nismo obavešteni. Ovde se dvostruko više može postići u mobilizaciji masa kada bismo imali propagandni materijal. Ljudi koje nameravamo da prebacimo, kolebaju se jer nemaju predstavu o pravom stanju tamo (što naravno nije razlog da se kolebaju).

Poslednji materijal o situaciji koji ste nam poslali mnogo je doprineo upoznavanju ljudi sa stvarnim stanjem. Kako bi tek bilo kada bismo imali za mase konkretan materijal o životu i radu oslobođenog naroda, vojske, o borbi itd.

U tom smislu treba da nam pišete, šaljete materijal upućen narodu, neke momente sa zborova, priredbi, organizovanja narodno-demokratske vlasti, o saradnji naroda i vojske, o radu žena, omladine itd.

Unapred znam da ste zauzeti, i muči me što nisam tamo da vam pomognem, ali šta da radimo, zadužite drugove, dobre na peru, da pišu o svemu po malo. Mislim da smo se razumeli.

Ljudi u akcionom narodnooslobodilačkom komitetu nisu ubeđeni, odnosno nisu toliko ubeđeni da bi mogli da ubeđuju druge da će makedonski narod izvojeovati nacionalnu slobodu i ravnopravnost jedino u zajedničkoj borbi sa narodima Jugoslavije.

Oni to pravdaju time da mase ovo teško prihvataju i da to nije put ujedinjenja i aktivizacije masa. To je neosporno činjenica, sa kojom računamo zbog zaostalosti masa, teškog i zakasnelog razvoja NOB u Makedoniji. Međutim, činjenica je i to da je jedini put za ostvarenje slobodne Makedonije taj ako idemo sa narodima Jugoslavije — sjajan primer predstavlja stvaranje slobodne Slovenije i Hrvatske sa njihovim većima. Uložićemo sve snage da ubedimo ljude kako bi stvari išle . . .

Danas je čitavog dana prekinut saobraćaj na pruzi Skoplje — Niš. Noćas su partizani prekinuli prugu na nekoliko mesta, digli su u vazduh mostove i samu prugu na razdaljini od po nekoliko kilometara. Ova akcija izvršena je negde iznad Kumanova . . .

Neprijatelj je danas zbunjen i unezveren. Ne zna kuda pre da svigne. Priprema potere policije i kontraša. Prema nepotvrđenim vestima jedan čitav puk bugarske vojske sa oficirima prišao je partizanima u Srbiji, negde iznad Vranja. Vest treba proveriti. Međutim, ima dosta istine da se bugarska vojska već raspada.

Na Ilindenski praznik 1940. godine: Kuzman je, sa grupom komunista i naprednih omladinaca, napravio izlet do sela Oreovca, a odatle su otišli na demonstracije

Proredi i druge stvari za štampariju, sem slova, nabavljeni su i spremni za slanje. Osam kg. starih slova šaljem u Sofiju za pretapanje u ona koja tražite.

Miljskog, veterinara, nikako ne mogu da dobijem. Poslato mu je nekoliko pisama i depeša, ali se ne javlja. Opet ću pokušati».

Odgovor na sva ta Kuzmanova pisma stigao je odjednom tek u novembru. Odgovor je doneo i poslednju novost i uspeh: napad na Kičevo 1. novembra kada su makedonske, kosovske i albanske jedinice, posle dvočasovne borbe, oslobodile Kičevo i zarobile 20 Nemaca sa jednim potpukovnikom komandantom za Tetovo, Gostivar i Kičevo. Tri Nemca su poginula i zaplenjeno je mnogo oružja i vojne opreme.

Velika provala

Odluke prespanskog sastanka Centralnog komiteta brzo su se sprovodile u život. Već u jesen 1943. u Makedoniji je dejstvovalo osam bataljona i pet partizanskih odreda.

To je imalo odjeka i u Skoplju. I tamo je počeo da raste priliv novih boraca. Ali baš tada, početkom oktobra, desila se neočekivana nezgoda. Jedan borac iz Šarskog odreda pisao je svojim u Skoplju. Pismo je palo policiji u ruke, a u njemu su bila imena nekih ilegalaca. Tako je došlo do velike provale.

Policijski aparat je dugo i u najvećoj tajnosti pripremao akciju i izveo je prepadom sračunatom na apsolutno iznenađenje. Kuće u kojima su živeli aktivisti koje je policija otkrila, blokirane su tako da ni ptica iz njih nije mogla izleteti. To je obavljeno oko ponoći, veoma brzo. Prepad na kuću izvršen je u zoru. Tako je uhapšeno 45 aktivista.

Neprijatelj je i tom prilikom zadao težak udarac Partiji, ali mu ipak nije pošlo za rukom da likvidira skopsku partijsku organizaciju, iako je to bila njegova namera za čije se ostvarenje temeljno pripremao i imao, izgleda, veoma dobro obaveštenje saradnike. Verovao je da će kao miševе pohvatati i najistaknutije rukovodioce. Oni, ipak, nisu upali u zamku. Iste večeri su nastavili akciju. To je bila nova pobjeda i nad izdajnicima i nad okupatorom.

Za Kuzmana su nastali dani veoma intenzivne i komplikovane delatnosti. Mreža tajnih kanala je bila pokidana i toliko zamućena da se ni u sačuvane punktove nije mogao uzdati. Morao je da počne ispočetka, najpre da ukloni sve »repove« provale pa da počne da plete posve novu mrežu tajnih kanala i javki. A to je posao spor i pipav, filigranski tanak. Dovoljna je i najmanja neopreznost, preuranjen potez i da padne u vodu ogroman trud. I ljudi — što je najvažnije.

Iz obazrivosti je ređe izlazio u grad, pa je imao više vremena za prepisku s drugovima na terenu.

Uputstva prilepskoj organizaciji

Iz tih dana potiče njegovo poznato i korisno uputstvo prilepskoj organizaciji o stvaranju narodnooslobodilačkih odbora i drugim zadacima. U njemu je, između ostalog, detaljno razradio shemu obaveštajne službe u okupiranom gradu:

»Za razna mesta odakle se mogu dobiti obaveštenja postavlja se jedno lice. A ono izveštaj predaje licu B i za druge ne zna. Lice B ima vezu i sa licem C u drugom nadležstvu koje mu podnosi izveštaj, zatim sa još jednim licem D itd. Ta lica ne znaju jedna za drugo, ali svako od njih zna samo za lice B. Lice B sve izveštaje ili nosi samo, na primer, u štab ili ih šalje po kuriru specijalno određenom za to. Ako ima mnogo izvora, onda treba da ima više lica B koja jedno za drugo ne znaju, a izveštaje predaju istom, centralnom licu. To je samo shema. U praksi — prema konkretnim uslovima. Vaša obaveštenja su dobra. Ali pojačajte ovu službu...«

Zanimljiv je i onaj deo uputstva koji se tiče hapšenja u Kruševu:

»Kada u jednoj organizaciji dođe do hapšenja i provale, treba odmah preduzeti mere. Ne sme se pasti u paniku, ali se, isto tako ne sme biti nebudan. U ovakvim situacijama može i rad malo da trpi, ali bolje to nego da bude upropašćena čitava organizacija. Zdrava i očuvana organizacija brzo će nadoknaditi sve što je izgubljeno. Naša partijska organizacija nam najbolje to posvedočava. Uvek kada je došlo do provale, preduzimane su mere i

nije dopušteno neprijatelju da organizaciju razbije iako ju je svojim udarcima oslabio«.

U to vreme je naročito živa bila Kuzmanova prepiska s Ljupčom Arsovim, ali ni jedno od tih Kuzmanovih pisama nije sačuvano. Iz odgovora Ljupča Arsova može se, bar u malom, sagledati Kuzmanova uloga i njegov doprinos razvoju ustanka u kumanovskom kraju:

»Tvoja ocena situacije na Karadaku (Skopska crna gora) sasvim je tačna ...

Usvajam tvoju primedbu o imenovanju odreda (umesto Kumanovski — Skopsko-kumanovski odred). Tako sam postupio jer on treba da dejstvuje na Skopskoj crnoj gori i da se popunjava borcima iz Skoplja ...

Tvoja obaveštenja o situaciji od ranije i sada, veoma su mi pomogla da se snađem u radu ...«

To svoje pismo upućeno Kuzmanu 5. novembra Ljupčo Arsov završava ovim rečima:

»Na kraju, dragi druže, šaljem vanrednog kurira samo zato da ne bih ovde sedeo duže bez posla. Dajem kućnu adresu, jer mislim da tamo nema opasnosti. To činim i stoga što mogu odmah da sprovedem što je potrebno čim stignem gore, a bez tvog novog odgovora to ne bih bio u mogućnosti. Kurir će čekati odgovor«.

A u pismu od 3. decembra piše:

»... Tvoje mišljenje o prikivanju toliko snaga sasvim je ispravno ...

Obrazovali smo bataljon i imenovali ga kako si ti rekao ...

Vodimo računa da se ne uguši samoinicijativa vojnih rukovodilaca«.

Dva susreta s policijom

I pored sve predostrožnosti, Kuzman se ipak suočava s policijom. Susreti su bili neizbežni. Imao je uvek lažne isprave u koje i najveštije policijsko oko nije moglo da posumnja, ali ipak je postojala opasnost da ga neko prepozna, ili da u uzbuđenju, nervoznim pokretom, jedva приметnim grčom na licu ili skrene pažnju na sebe i navuče sumnju.

Jednom ga je, na ulici, usred dana, zaustavio policajac s uzvikom »stoj!«. Našao se na dvadesetak koraka od policajca. Njegov glas je bio tako prodoran da je i smireni čovek morao da se malo trgne. Kuzman je mahinalno rukom u džepu stegao pištolj.

U takvoj situaciji se obično poteže oružje. Smireni Kuzman nije tako postupio. Spokojno je stao kao bezazleni prolaznik čekajući da vidi šta će se **desiti**.

— Ovde je zabranjeno! — kazao je policajac.

Kuzman se na upozorenje lagano okrenuo i pošao nazad da bi zaobilaznim putem, ubrzanim korakom ipak na vreme stigao na javku.

Drugom prilikom se iznenada zatekao u blokiranom delu grada, u kući bez skloništa i pogodnog izlaza za izvlačenje. Upravo je razgovarao sa jednim od drugova koji su bili predviđeni za Asnom.

Spolja su dopirali neki uzvici i psovke. Sve je delovalo nekako panično pa je Kuzman zakoračio ka prozoru. Dole, ispod prozora, bila je bašta. Instikt mu je govorio da skoči i beži. Razum je ipak pobedio jer bi ta šansa trajala samo trenutak. Iz bašte se nije moglo umaći.

Kuzman se namah okrenuo domaćinu:

— Brzo šah i rakiju!

Na stolu se začas našla šahovska tabla, flaša rakije i dve čaše. Seli su za sto. Tek što su rasporedili figure i povukli prve poteze, prolomio se tresak na vratima i ona su se namah širom otvorila. Uleteo je razjaren čovek s mašinkom u ruci. Zastao je za trenutak pred smirenim šahistima, pribrao se malo i zaklimao glavom:

— Tako, takve ljude volim, igraju šah, pijuckaju, a ne kao oni banditi . . .

Pozvao je pratiocе, pogledali su legitimacije, zavrivali u čoškove, ispreturali sve po kući i otišli.

Обрачун s nacionalistima

Da bi se još potpunije osvetlio oslobodilački pokret i ukazalo na perspektive oružane borbe makedonskog naroda, Glavni štab Makedonije je u oktobru izdao Manifest, u kome su izloženi ciljevi i karakter oslobodilačke borbe. Programske postavke tog dokumenta, koji je redi-

govao Kuzman — naročito one postavke o stvaranju slobodne i ravnopravne Makedonije u sastavu federalne zajednice naroda Jugoslavije, imale su krupnu ulogu u mobilizaciji naroda za borbu.

Nepun mesec posle izdavanja Manifesta, Glavni štab je 11. novembra u selu Slivovu formirao Prvu makedonsko-kosovsku udarnu brigadu, koja je odmah posle formiranja odbila više napada Nemaca na slobodnu teritoriju, a deo snaga prebacila na teritoriju pod bugarskom okupacijom radi dejstva na komunikacijama između Bitolja i Ohrida i Bitolja i Kičeva.

U Skoplju je, međutim, bilo ljudi, čak i među članovima akcionog odbora, koji nisu prihvatili osnovne programske postavke Manifesta. Svoja neslaganja su pismima saopštili Glavnom štabu. Tim povodom je Kuzman 20. decembra pisao Centralnom komitetu:

»... Neiziviljeni nacionalni autonomizam se sad pojavio u najjasnijoj svetlosti kod ovih ljudi. Taj šovinizam je toliko zastupljen da je danas štetan i opasan za NOB. Ali sa sigurnošću mogu da tvrdim, jer sam se uverio, da je ta pojava bila samo kod ograničenog broja intelektualaca, ljudi iz čaršije, iz gradske sredine, i to jedino u Skoplju. Inače, u onim mestima u kojima je Manifest rasturen — mase su ga prihvatile s oduševljenjem.

Ljudi o kojima je reč, kao što sam vam pisao u prethodnim pismima, bili su sasvim samouvereni i ratoborni, što se vidi i iz njihovog pisma. Išli su čak dotle da su optuživali i narodnooslobodilački pokret Jugoslavije i druga Tita, a da ne govorim o našem glavnom štabu...

Ja sam, po dužnosti, uložio sve snage da ih razuverim u njihovom shvatanju i da ih dovedem na naše stanovište kao jedino ispravno za uspešnu antifašističku borbu, kao i za pravilno rešenje nacionalnog pitanja našeg naroda...«

Kuzman nije stigao ili, možda, iz skromnosti nije hteo da detaljnije piše o tome koliko je to bila teška, koliko naporna, pa na neki način i opasna borba koju je vodio s nacionalistima. Čak i one među kojima nisu bili mnogo zatrovani nacionalizmom nije mogao potpuno da uveri u ispravnost politike Komunističke partije sve dok nisu došle odluke Drugog zasedanja AVNOJA. One su Kuzmanu mnogo pomogle u borbi protiv nacionalista s kojima se odlučno obračunao tek krajem godine i to u sa-

radnji sa svojim prijateljem i saborcem Ljupčom Arsovim koji se baš u jeku obračuna s nacionalistima vratio iz internacije.

Nekako baš u to vreme stigao je i veterinar za kojim je mesecima tragao. Sastao se sa njime i upoznao ga sa situacijom. Čovek je na Kuzmana ostavio veoma povoljan utisak. Sa oduševljenjem je govorio o Manifestu, prihvatajući sve odluke i izražavajući spremnost da odmah pođe na slobodnu teritoriju.

Spreman je bio da pođe i Donče Arsov. A deo intelektualaca — kandidata za ASNOM, uslovljavalo svoj odlazak organizovanjem pozadine jer će, kako su oni smatrali, pozadina u vreme kapitulacije Bugarske biti mnogo važnija od fronta.

Kuzman je polemišući i sa njima uporno dokazivao da niko ne potcenjuje pozadinu i da niko ne tvrdi da ne treba da se ona učvršćuje, ali da je činjenica da su oružanom borbom, na frontu, stvoreni vojno-politički uslovi za sazivanje ASNOM-a.

Kuzmanu je bilo jasno da ta grupa intelektualaca ne želi nikakav rizik i zato nastoji da dočeka kapitulaciju Bugarske u Skoplju i da kao bogom dani za to preuzmu rukovodstvo u gradu. Stoga se, zajedno sa njima dao na posao oko organizovanja pozadine. Nastojao je da učvrsti veze sa Centralnim komitetom i stvori sigurne kanale za potpuno bezbedan odlazak ljudi na slobodnu teritoriju i kada to postigne pozvaće ih da pođu.

Polemika s Otečestvenim frontom

Posebnim kanalom za vezu s predstavnikom bugarske Partije stigao je tekst decembarske Deklaracije Otečestvenog fronta (masovna antifašistička organizacija Bugarske) o makedonskom pitanju. Kuzmana je u prvi mah to silno obradovalo. Napokon su, mislio je, bugarski drugovi progovorili o Makedoniji, bio je uveren čestito i pošteno. Verovao je to samo dok je čitao uvodni pasus.

Drugi stav, koji je počinjao rečima: »Pred Makedonijom se smireno i sa poštovanjem klanja Bugarin. Ona je kolevka bugarskog preporoda« — prosto je razbesneo Kuzmana. Čitav stav napisan je u stilu tipičnim za veli-

kobugarsku propagandu koja ide za tim da Makedoniju prikaže kao bugarsku zemlju, a to je stav koji ništa ne odstupa od stava bugarskog dvora pre i posle prvog svetskog rata i za vreme drugog svetskog rata.

Naljutio ga je i stav o tobožnjoj »samostalnosti« Makedonije.

Iako je makedonski narod svoju rešenost da živi u zajednici sa ostalim narodima Jugoslavije pokazao u oružanoj borbi i to potvrdio i na Drugom zasedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943. godine, ipak je bugarski Otečestveni front, služeći se raznim sredstvima, svom snagom radio na tome da Makedoniju dobije za sebe. A kada u tome nije uspeo otvoreno, onda je, eto, pokušao da to ostvari pod parolom tobožnje »samostalnosti« Makedonije.

Otečestveni front je to pitanje pokrenuo u vreme kada je Hitler bio naumio da Makedoniju ustupi na upravljanje izdajniku makedonskog naroda — teroristi Vanču Mihajlovu koji je Nemcima obećao da će smiriti pobunjeni narod, odnosno da će učiniti sve ono što bugarski fašisti nisu uspeali u toku tri godine ni primenom najvarvarskih metoda.

Uzbuđen sadržinom Deklaracije Otečestvenog fronta, Kuzman je požurio da o tom dokumentu obavesti Centralni komitet KP Makedonije.

Ceneći izdavanje tog dokumenta kao korak napred, jer, se njime OF prvi put izjasnila o makedonskom pitanju, vrlo oštro je kritikovao neka njegova mesta:

»... U celom dokumentu — piše Kuzman — govori se samo o Makedoniji, a nigde se ne pominje i ne priznaje makedonski narod... Isticanje da je Makedonija bila »kolevka bugarskog naroda« kao da je neka rezerva velikobugara... Ne poziva se bugarska vojska, policija i vlast da napuste Makedoniju... Ni jednom rečju se ne spominje narodnooslobodilački pokret naroda Jugoslavije, ni njihovi uspesi koje pozdravlja cela demokratska javnost...«

Napisavši to pismo nestrpljivo je čekao trenutak da sve to, i nešto više, skreše u lice predstavniku bugarske partije kome je odmah na uobičajeni način poručio da se što pre sastanu.

Odgovor na poruku stigao je nešto sporije nego obično. Još više se oteglo utančavanje pojedinosti oko tog susreta koji će se tragično završiti.

Poslednje pismo

Početkom 1944. godine kada su Centralni komitet i Glavni štab odlučili da, radi jačanja oružane borbe u centralnom i istočnom delu Makedonije, upute Prvu makedonsko-kosovsku brigadu u Azot i Porečje, a grupu bataljona na područje Kumanova i Vranja, Kuzman se predavao toliko poslu da je i za vreme bombardovanja Skoplja ostajao za stolom.

U sobi, čiji je prozor, zbog bezbednosti, bio prekriven tamnim zastorom — svetlo se nije gasilo po svu noć.

Jednom u podmaklo jutro, kada je domaćica Štefka unela doručak, sijalica je još gorela iako je januarsko sunce bilo visoko odskočilo, a na hoklici kraj stola, koji je bio pretrpan papirima, bila je netaknuta večera.

— Pobogu, šta je s tobom? Spremila sam doručak, a ti ni večeru nisi okusio.

— Ne brini — spremno će Kuzman, — ništa se neće baciti, tvoj trud nije bio uzaludan. Sve ću o jednom trošku, i večeru i doručak.

— Dobro, ali odmah, istog časa, da ne bi opet zaboravio.

— Samo da završim misao.

Štefka je znala da će posle te nezavršene misli doći druga, pa će se opet zaneti u posao i zaboraviti da jede. Stoga je bila uporna sve dok nije odložio pero i prihvatio se.

Tu, u toj sobi, Kuzman je napisao i jedno od poslednjih svojih pisama, datirano 6. februara 1944. godine:

»... Narod je formalno izbačen na ulice, bez krova, snabdevanja, odela i lekova. Sela su pretrpana. Bolesti i epidemije se šire. Mase su neverovatno ogorčene i revolucionisane kao nikad dosad... Ali je rad u gradu, koji je gotovo ispražnjen, veoma otežan. Grad je gluv, susrećemo se samo mi i agenti. Trudim se da se obezbedim i da se to ne ogleda u radu, baš sada kada vršimo reorganizaciju veza i kada smo pred tako važnim događajima...«

Tempove poruke

Radeći u takvom ambijentu žurio je da ni jedan od zadataka koje mu je postavio Tempo pismom (od 5. februara) ne ostane neizvršen.

Najpre se dao na posao oko uspostavljanja veze sa drugovima koje je vrhovni komandant Tito uputio Tempu. Oni su, kako je pisao Tempo, prema nekim informacijama bili negde u selu Slave ispod Šare. Kuzman je naložio tetovskoj organizaciji da na svaki način dođe do tih ljudi i da ih najhitnije preko Šare prebace na teritoriju Kumanovskog odreda, onde gde je sa juga hitao Tempo probijajući se sa dva bataljona.

Poruka je stigla u Tetovo veoma brzo, ali je Kuzman sada nestrpljivo čekao odgovor. To je shvatio kao najhitniji zadatak.

Glavobolju mu je zadavalo i pripremanje baze sa smeštaj Tempovog centra na teritoriji Kumanovskog odreda. Odmah je taj zadatak saopštio odredu, onako kako je Tempo tražio, ali Kuzman se time nije zadovoljio. Nije bio miran sve dok nije dobio izveštaj da je posao obavljen.

Natrčao se dosta i oko nabavke benzina, mašinskog ulja, akumulatora, gešetnera, pisaae mašine, štekera za centralu...

Mučila ga je i vest iz Kumanovskog odreda da njegova patrola nije mogla da uspostavi vezu sa Prvom brigadom koja je, kako je pisao Tempo, trebalo da stigne u Azot i Porečje, niti je oficir kojeg je, opet po Tempovom nalogu, trebalo da uputi u Prvu brigadu mogao da krene na put. Veza, međutim, nije ni mogla biti uspostavljena jer je Prva brigada na putu za Porečje stigla do Bogumila i posle petnaestodnevnih neprekidnih borbi bila primorana da se vrati u Egejsku Makedoniju. A on to nije znao.

Obradovalo ga je, makar za trenutak, obaveštenje da je lekar, koji je bio tako nužan Drugoj brigadi, iz Skoplja stigao u Tikveš i bez mnogo truda našao štab brigade. Ali sve više brinulo ga je zakašnjenje kurira koji je preko Kumanovskog odreda upućen u južnomoravske brigade negde oko Leskovca i Vranja s Tempovom porukom da sve bugarske vojnike koji su prešli na njihovu stranu

upute Kumanovskom odredu gde će ući u sastav bugarskog partizanskog bataljona »Hristo Botev«.

Mnogo briga zadala mu je i Tempova poruka namenjena Štabu kosovske operativne zone.

Valjalo je zatim da što hitnije uputi u Tempovu bazu sve one koje je predložio za članove Inicijativnog odbora narodnooslobodilačkog sabora Makedonije.

Uz sve te obaveze samo iz jednog Tempovog pisma, uz mnogobrojne redovne poslove, morao je da se sprema za sastanak s predstavnikom bugarske partije.

Uvek staloženi, Kuzman je tada bio uzrujan. A te večeri uoči polaska na sastanak, rasejan kao nikad dotad.

Pošto je završio ispisivanje ceduljica pokupio ih je na brzinu i strpao u džakče sa arhivskim materijalom u kojem su bila razna partijska dokumenta, pisma i slično, i sklonio ga u pregrađenom zidu. Tek što je uklonio sve tragove koji bi nepoznatog mogli uputiti na otvor u zidu, setio se da je omaškom u džakčić stavio i papiriće koji su mu potrebni za sastanak na koji se spremao da ide, papiriće na kojima je noćima radio.

U žurbi je otvorio zid, izvukao džakčić, pokupio za beleške, ponovo sve postavio na svoje mesto, pozdravio se sa domaćicom Štefkom i krenuo. Sa vrata se opet vratio. Učinilo mu se da je zaboravio pištolj, a oružje je već bilo u džepčiću od sakoa ispod kaputa.

— Čekaj — zaustavila ga je Štefka videvši ga tako rasejanog.

— Šta sad hoćeš? Vidiš da žurim.

— Od žurbe si izgubio glavu i ne smeš tako uzbuđen da ideš.

— Taman posla. Taj sastanak nikako ne smem da propustim.

— Daj lozinku — rekla je Štefka — ići ću ja na Vodno i doveću ovde čoveka s kojim treba da se sastaneš.

— Ni govora! — protivio se Kuzman.

— A znaš li da je u kuću u koju ideš pre neki dan navraćala policija?

— Znam, ali moram da idem makar se ne vratio.

Štefka je bila uporna. Prosto silom je htela da ga zadrži. Kuzman je ostao pri svome. Podigao je kragnu kaputa i uvukavši vrat nestao u pomrčini put Vodna.

Umesto sagovornika — agenti

To je bilo 23. februara 1944. godine uveče.

Nekoliko časova ranije Kuzman se poslednji put sreo i s Krumom Naumovskim koji se upravo bio vratio sa oslobođene teritorije. Kuzman je toliko bio zaokupljen predstojećim sastankom da nije stigao ni da porazgovara sa Krumom o novostima na slobodnoj teritoriji, nego mu je rekao da 25. februara dođe na sastanak koji je već bio zakazao sa Ljupčom Arsovim.

U zakazano vreme Ljupče i Krum su stigli u kuću Gige Mihajlovskog. Kuzmana tamo nije bilo. Čekali su ga dugo.

Uzalud. U sobi je bilo tiho. Sedeli su bez reči, pritisnuti teškim mislima. Nekoliko puta su podizali krajičak zastora i pogledali kroz prozor. Napolju je bilo zlokobno tiho.

Zora je već svitala, po ivicama zastora se primećivalo kako prodire plavičasta svetlost zore. Ugasili su svetlost. Podigli zastor. Prozor je ostao širom otvoren. Svež jutarnji vazduh ispunjavao je sobu. A Kuzman se nije pojavljivao.

Ubrzo su saznali da je neki čovek poginuo na Vodnom. Proverili su — bio je to Kuzman.

Niko pouzdano ne zna da kaže kako je došlo do tragičnog događaja. Jedno je ipak sigurno. Odao ga je neko ko je znao za sastanak na koji je Kuzman krenuo. I pre nego što je ušao u kuću ona je bila blokirana i to tako vešto da nije zapazio ništa sumnjivo iako je prilazio obazrivo, motreći ispod oka oko sebe.

U sobi u kojoj je čekao sagovornika bilo je tiho. Bližio se čas njegovog dolaska. Vrata su se naglo, uz tresak otvorila. Mahinalno se mašio rukom za pištolj. Trgao se namah. Umesto očekivanog čoveka na vratima su bila dva agenta. Tako su naglo banula u sobu da Kuzman nije stigao ni pištolj da izvuče iz džepa. Živ se ipak nije hteo predati. Prozor je bio otvoren i Kuzman se u jednom skoku našao u bašti. Namah je zapucalo sa svih strana. Meci su fijukali oko Kuzmana, dok je svom snagom grabio preko bašte. Gađali su ga iz blizine, ali u pomrčinu, u onom metežu i uzbuđenju, nisu ga mogli pogoditi. Probio je kordon policajaca. To mu je dalo snagu da još brže beži.

Kada je izgledalo da je kritički trenutak prošao, došlo je ono najgore. Naletio je prosto na cev agenta koji ga je sačekao iz prikrajka.

Prvi heroji Makedonije

Tako je pao jedan od najzaslužnijih boraca za slobodu makedonskog naroda, čovek koji je u okupiranom Skoplju obavljao tako delikatne i odgovorne poslove da je Dobrivoje Radosavljević našao za shodno da napiše posebnu direktivu o radu na poslovima koje je dotad obavljao Kuzman, a koje je preuzeo Ljupčo Arsov. U direktivi o njegovom radu u Skoplju, izdatoj 8. marta 1944. godine Radosavljević, između ostalog, kaže:

«... Danas sam primio pismo od Steve u kome nas obaveštava o pogibiji Kuzmana. Težak je to udarac koji nas je zadesio. Moramo učiniti sve od sebe da punom pobedom naše herojske KPJ osvetimo druga Kuzmana».

Svetozar Vukmanović 17. marta takođe piše direktivu o radu Arsova u Skoplju u kojoj kaže da je »smrt druga Kuzmana nenadoknadiivi gubitak za našu Partiju i za ceo naš narod«.

Kuzman je pao u vreme najvećeg uspona narodno-oslobodilačke borbe u Makedoniji, onda kada se »bližio kraj velikoj borbi protiv fašizma« kada su »mladi bataljoni i brigade leteli iz pobeđe u pobeđu i čvrsto držali inicijativu u svojim rukama, a oslobođena teritorija u Makedoniji se svakim danom sve više proširivala«, kada se »približavao čas odlučujuće borbe« — kako je pisalo u Proglasu Glavnog štaba Makedonije objavljenom aprila 1944. godine.

Pao je Kuzman, ali je nastavilo da živi njegovo delo i da se ostvaruju ideje za koje se tako strasno borio. Samo pet meseci posle njegove pogibije, 2. avgusta 1944. godine, ostvarena su vekovna stremljenja makedonskog naroda za nacionalnom slobodom i ravnopravnošću — nastalo je Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije, koje je celom svetu saopštilo da je makedonski narod prvi put u svojoj istoriji posle Samuila — sazdao svoju državu.

U istorijskim odlukama Prvog zasedanja ASNOM-a posebno se naglašava da je za rađanje tih odluka makedo-

nski narod »podneo na žrtvu svoje najbolje sinove kao što su Orce Nikolov, Kuzman Josifovski, Strahil Pindžur, Cvetan Dimov, Mirče Acev i mnogi drugi«.

A u proglasu Centralnog komiteta KP Makedonije upućenog makedonskom narodu 4. avgusta 1944. godine stoji:

»Tvoja teška trogodišnja narodnooslobodilačka borba protiv fašizma i okupatora krunisana je velikim i slavnim uspehom. U manastiru sv. Prohor Pčinjski ostvareni su ideali tvojih ilindenskih prvoboraca Goce Delčeva, Đorče Petrova, Sandanskog i dr.« Zatim se nabrajaju: Orce Nikolov, Kuzman Josifovski, Strašo Pindžur, Cvetan Dimov, Mirče Acev.

Samo mesec dana kasnije, 9. septembra, u rano jutro, na prevoju kod Prilepa Borko Temelkovski, Kuzmanov drug i saborac, upućuje postrojenim borcima plamene reči: »... Napred, da oslobodimo grad Mirčeta, Kuzmana i Borka«.

I borci su u borbenom zanosu koji je nosio i Kuzmana, jurnuli napred i za nekoliko časova oslobodili grad. Kuzmanov i Mirčetov duh prostrujao je kroz Prilep.

Sutradan Glavni štab Makedonije izdao je građanima proglas:

»Prilepčani, vaš grad koji je dosad dao toliko mnogo za narodnooslobodilačku borbu, herojski grad Kuzmana Josifovskog, Mirčeta Aceva, Borka Talevskog i stotine drugih narodnih heroja, boraca, sada je slobodan...«

Ni zajednički proglas Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Makedonije i Prezidijuma ASNOM-a, objavljen povodom kapitulacije fašističke Bugarske, nije mogao da bude bez Kuzmanovog imena. I taj dokument odiše Kuzmanovim duhom. U njemu se između ostalog kaže:

»Makedonski narode,

Došao je dan kada treba da uzmeš u svoje ruke vlast u Makedoniji. Istorijske ilindenske odluke tvog prvog antifašističkog saboranja narodnog oslobođenja Makedonije treba sada da oživotvoriš u celoj Makedoniji, da ih pretvoriš u materijalnu snagu mlade makedonske države — čvrstu narodnodemokratsku vlast u svim selima i gradovima. Mali i veliki, muški i ženski, stari i mladi svi treba da prionu izgrađivanju svog novog doma — slobodne Ma-

kedonije u demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji. Pokaži narodima nove Jugoslavije, pokaži celom slobodoljubivom svetu da poseduješ državotvornu snagu, da si kadar sam da budeš gospodar u svojoj kući. Tvoja domovina . . . traži od tebe da u ovim odlučnim trenucima budeš dostojan ilindenskih borbenih tradicija i svetlih grobova tvojih prvoboraca, Orce Nikolova, Kuzmana Josifovskog, Straše Pindžura i Mirče Aceva«.

Petnaestog decembra 1944. godine, onda kada je veći deo Makedonije bio oslobođen, u Skoplju je Prezidijum ASNOM-a doneo odluku da predloži ASNOM-u da traži od Predsjedništva AVNOJ-a da za narodne heroje budu proglašeni drugovi koji su herojski pali u borbi za oslobođenje makedonskog naroda Kuzman Josifovski, Mirče Acev

Predsedništvo AVNOJ-a je odlukom br. 290 od 29. juna 1946. godine odlikovalo Ordenom narodnog heroja Mirčeta Aceva, Kuzmana Josifovskog, Straša Pindžura i još četiri pala makedonska borca.

Tako je posle tri godine ostvaren Kuzmanov predlog da se Mirče i Strašo proglase za narodne heroje. Kuzman tada nije ni slutio da će na spisku prvih heroja Makedonije pored Mirčeta i Straše biti i njegovo ime.

S A D R Ž A J :

Detinjstvo bez radosti — — — — —	6
Rastanak sa majkom — — — — —	8
Nova poznanstva — — — — —	10
U gimnazijskom revolucionarnom kružoku — — — — —	11
Student Pravnog fakulteta — — — — —	12
Dobrodošlica knjizi »Beli mugr.« — — — — —	14
Povratak u rodni kraj — — — — —	17
Sukob sa žandarmima — — — — —	17
Šarlova osveta — — — — —	19
Kuzmanov primer — — — — —	20
Demonstracija u Sofiji — — — — —	22
Na Seleškoj planini — — — — —	23
Ponovo u dubokoj ilegalnosti — — — — —	24
Instruktor novog rukovodstva — — — — —	26
Kičevski susret — — — — —	27
Tragičan udarac — — — — —	28
Pisma bez odgovora — — — — —	30
U ulozi trgovca iz Tirane — — — — —	31
Kritike Pokrajinskog komiteta — — — — —	33
U novom pokrajinskom rukovodstvu — — — — —	37
Šifrovani poziv za Skoplje — — — — —	38
Suvišna javka — — — — —	39
Izlet do kamenoloma — — — — —	41
S povređenom nogom od Tetova do Skoplja — — — — —	42
Titove poruke — — — — —	44
Pomećena radost — — — — —	46
Visoka ocena Kuzmanovoj koncepciji — — — — —	48
Tragične posledice jedne zablude — — — — —	50
»Borba uzima žrtve i rađa nove borce« — — — — —	51
Letak umesto posmrtnog govora — — — — —	54
Sve na jednake delove — — — — —	56
Član Centralnog komiteta — — — — —	57
Susret u snežnoj planini — — — — —	61
Odložen povratak — — — — —	62
Pozdrav prvim bataljonima — — — — —	63
Tajni kanal za vezu sa Srbijom — — — — —	64
»Covek sam sebi nije dovoljan« — — — — —	66
Prekinuta veza — — — — —	67
»Muči me što nemogu da vam pomognem« — — — — —	68
Velika provala — — — — —	71

Uputstva prilepskoj organizaciji	—	—	—	—	—	—	—	72
Dva susreta s policijom	—	—	—	—	—	—	—	73
Obračun s nacionalistima	—	—	—	—	—	—	—	74
Politika s otečestvenim frontom	—	—	—	—	—	—	—	76
Poslednje pismo	—	—	—	—	—	—	—	78
Tempove poruke	—	—	—	—	—	—	—	79
Umesto sagovornika — agenti	—	—	—	—	—	—	—	81
Prvi heroji Makedonije	—	—	—	—	—	—	—	82

BIBLIOTEKA LEGENDE

II KOLO

- 1. Krila Franje Kluza**
- 2. Kuzman Josifovski-Pitu**
- 3. Kurjak sa Majevice**
- 4. Boško Buha**
- 5. Vesnici Kosovskih Svitanja**
- 6. Josip Mažar-Šoša**

IZDAVAČ

DEČJE NOVINE

GORNJI MILANOVAC

Takovska broj 6.

24.02.82

»Narodne novine«, Zagreb — (34)

Oznaka za narudžbu: UT — XI, 11-10

Oslobodeno plaćanja poreza na promet, mišljenjem Republičkog sekretarijata za kulturu SRS, broj 413-796/73-02 od 3. 12. 1973. godine.

